

9

INTERPOLACE A APROXIMACE

Interpolace a aproximace funkcí nebo experimentálních dat zahrnuje řadu technik. Účelem je provést náhradu funkce $f(x)$, zadané hodnotami $\{x_i, y_i\}$, $i = 1, \dots, n$, vhodnou aproximující funkcí $g(x)$. Za aproximující funkci $g(x)$ se často volí lineární kombinace m -tice elementárních funkcí $g_j(x)$

$$g(x) = \sum_{j=1}^m c_j g_j(x)$$

Příkladem elementárních funkcí $g_j(x)$ jsou polynomy, racionální funkce, podíly polynomů, trigonometrické funkce, exponenciální funkce atd. Aproximující funkce souvisí se zadáním dané úlohy a ovlivňuje stupeň aproximace. Ten se obvykle vyjadřuje jako vzdálenost mezi *aproximující funkcí* $g(x)$ a *aproximovanou funkcí* $f(x)$, resp. diskrétními hodnotami y_i .

Zvláštním případem aproximace je *interpolace*: při interpolaci závislosti se sestruje funkce $g(x)$ tak, aby procházela zadanými body $\{x_i, y_i\}$, $i = 1, \dots, n$, a splňovala přitom podmínky týkající se jejího tvaru.

Při *interpolaci funkcí* musí být v definovaných bodech ξ_i , $i = 1, \dots, n$, nazvaných *uzlové body interpolace*, funkce $f(x)$ a $g(x)$ spojité ve funkčních hodnotách a hodnotách zvolených derivací

$$f^{(j)}(\xi_i) = g^{(j)}(\xi_i), \quad i = 1, \dots, n, \quad j = 0, \dots, r_i$$

Zde $f^{(j)}$ označuje j -tou derivaci a r_i je maximální derivace v i -tém uzlu, ve které jsou obě, aproximovaná a aproximující funkce, totožné.

Interpolace se v technické praxi využívá pro

(a) *zespojiténí tabelárních údajů*, například teplotní závislosti fyzikálně chemických konstant, jako jsou rozpustnost, hustota, iontový součin, relativní permitivita, součin rozpustnosti atd.;

(b) *náhradu složitých funkcí* $f(x)$ nebo funkcí, které nelze přímo vyčíslit. Příkladem jsou Besselovy funkce, funkce Gamma, nekonečné řady atd.;

(c) *numerickou derivaci a integraci*;

(d) *kreslení grafu* závislosti zadané tabulkou.

Předpokladem interpolace závislosti jsou deterministické hodnoty souřadnice x a jim odpovídající hodnoty na ose y . V praxi je však častější případ, kdy x jsou volené (nastavo-

vané) hodnoty (např. čas, teplota) a y_i jsou jim odpovídající experimentálně změřené hodnoty (např. koncentrace, absorbance, napětí, proud atd.). Experimentální hodnoty y jsou pak zatíženy náhodnými chybami.

Při aproximaci závislosti se předpokládá aditivní působení chyb typu

$$y_i = g(x_i) + \varepsilon_i.$$

Pokud je druh funkce $g(x)$ předem znám, přechází úloha aproximace na úlohu (ne)lineární regrese. Pokud se volí $g(x)$ ve tvaru lineární kombinace elementárních funkcí, jde o úlohu lineární regrese. Rovněž úloha *aproximace funkce* se převádí na úlohu regrese, kde se však součty nahrazují integrály.

Aproximace se v technické praxi využívá k

(a) *vyhlazování závislostí*, tj. k eliminaci náhodných chyb ε . Pokud se data y_i pouze nahrazují hodnotami $g(x_i)$ a $x_{i+1} - x_i = \Delta$, $i = 1, \dots, n - 1$, jde o úlohu *číslicové filtrace*. Vyhlazení se užívají k určení vyhlazených hodnot $g(x)$ nebo ke kreslení grafů;

(b) *náhradě rozsáhlých souborů dat* funkcemi, obsahujícími méně parametrů, k účelům uchování informací o datech, např. v paměti počítače;

(c) *numerické derivaci a integraci* experimentálních dat, zatížených náhodnými chybami;

(d) *tvorbě speciálních empirických modelů* regresního typu, jako je spline-regrese.

V řadě technických úloh je interpolace a aproximace dílčí částí postupu zpracování dat. V této kapitole jsou uvedeny vybrané, nejvíce užívané techniky aproximace a interpolace funkcí, resp. závislostí. Vedle klasických postupů jsou uvedeny i postupy, které využívají *po částech definovaných funkcí* (piecewise-funkcí).

9.1 Klasické interpolační postupy

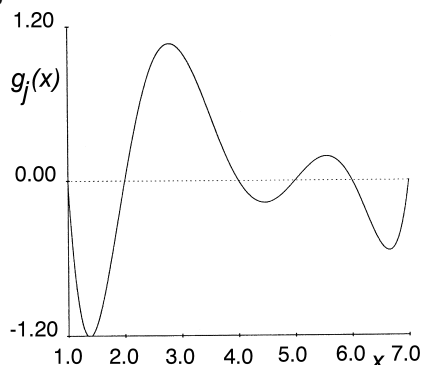
Úlohou interpolace je nalezení funkce $g(x)$ tak, aby pro n hodnot $x_1 < x_2 < \dots < x_n$ (v případě závislostí), nebo pro n uzlů $\xi_1 < \xi_2 < \dots < \xi_n$ (v případě funkcí) platila úvodní rovnice. Protože platí $x_i = \xi_i$, budeme označovat uzly také symbolem x_i . Mezi nejznámější postupy patří **polynomická interpolace**, která hledá polynom $g(x)$, splňující úvodní podmínku $f^{(j)}(\xi_i) = g^{(j)}(\xi_i)$. Hledaný polynom je stupně nejvýše

$$m = \sum_{i=1}^n r_i \leq n - 1.$$

Pokud je požadavkem shoda pouze ve funkčních hodnotách, jsou $r_i = 0$, $i = 1, \dots, n$, a n -tice bodů je interpolována jednoznačně polynomem $(n - 1)$ ního stupně. Z úvodní podmínky se sestaví m lineárních rovnic, ze kterých se vypočtou odpovídající koeficienty c_j .

9.1.1 Lagrangeova a Newtonova interpolační formule

Formule se užívají pro případ $r_i = 0$, kdy se konstruuje polynom stupně nejvýše $m = n - 1$, interpolující n uzlových bodů, a kdy platí $y_i = f(x_i) = g(x_i)$. Interpolační polynom splňující tyto podmínky lze vyjádřit jako lineární kombinaci všech n hodnot $L_m(x) = \sum_{j=1}^n y_j g_j(x)$, kde $g_j(x)$ jsou polynomy stupně $(n - 1)$ takové, že $g_j(x_i) = 0$ pro všechna $j \neq i$, $g_j(x_j) = 1$. Tyto podmínky zajišťují, že $L_m(x)$ je interpolační polynom $(n - 1)$. stupně. Funkce $g_j(x)$ je znázorněna na obr. 9.2.

Obr. 9.2 Jednoduchý Lagrangeův polynom.

Polynomy $g_j(x)$, splňující tyto podmínky, lze vyjádřit ve tvaru

$$g_j(x) = w_j \prod_{\substack{k=1 \\ k \neq j}}^n (x - x_k) \prod_{\substack{k=1 \\ k \neq j}}^n (x - x_i) \dots (x - x_{j+1})(x - x_{j+2}) \dots (x - x_n)$$

kde normalizační koeficient w_j je roven $w_j = \frac{1}{\prod_{\substack{k=1 \\ k \neq j}}^n (x_j - x_k)}$. Lagrangeův interpolační

polynom má potom tvar

$$L_m(x) = \sum_{j=1}^n y_j w_j \prod_{\substack{k=1 \\ k \neq j}}^n (x - x_k) = \sum_{j=1}^n y_j \prod_{\substack{k=1 \\ k \neq j}}^n \frac{x - x_i}{x_i - x_j}$$

Tato formulace Lagrangeova interpolačního polynomu se hodí pouze pro malá n a jednoduché ruční výpočty. Pro výpočty s využitím počítače se doporučuje tzv. *barycentrická reprezentace* ve tvaru

$$L_m(x) = \frac{\prod_{j=1}^n y_j \frac{w_j}{x - x_j}}{\prod_{j=1}^n \frac{w_j}{x - x_j}} \quad \text{pro } x \in \dots x_j ,$$

$$L_m(x) = y_j \quad \text{pro } x = x_j .$$

Tato reprezentace interpolačního polynomu je numericky stabilní a navíc lze pro různá dělení uzlů x_i , $i = 1, \dots, n$, určit normalizační koeficienty w_i analyticky².

V případě, že byl Lagrangeův interpolační polynom použit pro interpolaci n -tice funkčních hodnot $f(x_i)$ známé funkce $f(x)$, platí pro chybu interpolace v libovolném bodě x vztah

$$f(x) - L_{n+1}(x) = \frac{f^{(n)}(\alpha)}{n!} \prod_{j=1}^n (x - x_j) ,$$

kde $x_1 < \alpha < x_n$. Nevýhodou tradičního vyjádření interpolačního polynomu v Lagrangeově tvaru je požadavek na opětovné přepočítání všech členů při přidání dalšího bodu x_{n+1} , y_{n+1} . Z tohoto hlediska je při postupném přidávání uzlů výhodnější *Newtonova interpolační formule*, pro kterou platí

$$P_m(x) = \prod_{j=1}^n a_j \prod_{k=1}^{j-1} (x - x_k) .$$

Přidání bodu x_{n+1} , y_{n+1} pak vede k interpolačnímu polynomu

$$P_{m+1}(x) = P_m(x) + a_{n+1} \prod_{k=1}^n (x - x_k) .$$

Z této rovnice vychází při dosazení za $x = x_j$ pro koeficient a_{n+1} vztah

$$a_{n+1} = \prod_{i=1}^{n+1} w_i y_i = \prod_{i=1}^{n+1} \frac{y_i}{\prod_{j=1, j \neq i}^{n+1} (x_i - x_j)} .$$

Pro ostatní koeficienty a_k , $k = 1, 2, \dots, n$ polynomu P_{m+1} platí

$$a_k = \prod_{i=1}^k w_i y_i \prod_{j=k+1}^{n+1} (x_i - x_j) .$$

Koeficienty a_k se nazývají postupné diference funkce $f(x)$ a nultá postupná diference je $a_1 = y_1$. Ostatní postupné diference lze definovat rekurentně. Pro první postupnou diferenci platí

$$a_2 = \frac{y_1}{x_1 - x_2} + \frac{y_2}{x_2 - x_1} = \frac{y_2 - y_1}{x_2 - x_1} = [x_2, x_1]f .$$

Pro druhou postupnou diferencí je

$$a_3 = \frac{[x_3, x_2]f + [x_2, x_1]f}{x_3 + x_1} = \frac{\frac{y_3 + y_2}{x_3 + x_2} + \frac{y_2 + y_1}{x_2 + x_1}}{x_3 + x_1}$$

a pro i -tou postupnou diferencí a_{i+1} platí

$$a_{i+1} = \frac{[x_{i+1}, \dots, x_2]f + [x_i, \dots, x_1]f}{x_{i+1} + x_1}$$

$$\begin{bmatrix} a_1 \\ a_2 \\ \vdots \\ a_{n+1} \\ a_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \binom{n}{j-2} (x_1 + x_j) & 0 & \dots & 0 \\ \binom{n}{j-3} (x_1 + x_j) & \binom{n}{j-3} (x_2 + x_j) & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ (x_1 + x_n) & (x_2 + x_n) & \dots & 0 \\ 1 & 1 & \dots & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} d_1 \\ d_2 \\ \vdots \\ d_{n+1} \\ d_n \end{bmatrix}$$

Při sestavování postupných diferencí se s výhodou sestavuje tabulka, jejíž diagonálu tvoří koeficienty a_j . Tak jsou definovány vztahy mezi koeficienty a Newtonovy formule a koeficienty $w_k y_k = d_k$ Lagrangeovy formule. Při znalosti koeficientů a_k můžeme stanovit koeficienty d_k řešením soustavy n lineárních rovnic³.

Postup efektivního výpočtu d_i , $i = 1, \dots, n$, z této soustavy rovnic je popsán v práci³. Na jeho základě byl odvozen algoritmus pro efektivní výpočet normalizačních koeficientů w_j , $j = 1, \dots, n$, který lze vyjádřit posloupností vztahů:

$$\begin{aligned} a_1^{(1)} &= 1, \quad a_k^{(1)} = 0, & k &= 2, \dots, n, \\ a_k^{(i)} &= a_k^{(i-1)} / (x_k - x_i), & k &= 1, 2, \dots, i-1, \\ a_i^{(k+1)} &= a_i^{(k)} - a_k^{(i)}, & i &= 2, 3, \dots, n, \\ w_i &= a_i^{(n)}. \end{aligned}$$

Užitím tohoto schématu je počet operací potřebných pro vyčíslení polynomu v Lagrangeově tvaru shodný s počtem operací pro vyčíslení koeficientů v Newtonově tvaru³.

Vytváření postupných diferencí

Data	První diference	Druhá diference	... (n-1)ní diference
$x_1 y_1$			
	$[x_2, x_1]f$		
$x_2 y_2$		$[x_3, x_2, x_1]f$	
	$[x_3, x_2]f$		
$x_3 y_3$		$[x_4, x_3, x_2]f$	
	$[x_4, x_3]f$		

$x_4 y_4$

.

 $x_n y_n$ $[x_n, x_{n-1}, \dots, x_1]f$

9.1.2 Hermitovská interpolace

Při této interpolaci se požaduje, aby interpolační polynom H_m se svou první derivací souhlasil ve všech uzlových bodech s danou funkcí a její první derivací. To znamená, že $r_i = 1, i = 1, \dots, n$ a interpolační polynom je stupně $(2n - 1)$. Označíme-li hodnoty derivací v uzlových bodech x_i jako y'_i , můžeme psát

$$H_m(x) = \sum_{i=1}^n y_i h_i(x) + \sum_{i=1}^n y'_i \bar{h}_i(x),$$

kde $h_i(x) = [1 + 2(x - x_i)g_i'(x_i)]g_i^2(x)$ a $\bar{h}_i(x) = (x - x_i)g_i^2(x)$. V těchto vztazích jsou $g_i(x)$ elementární Lagrangeovy polynomy. Pro Hermitovskou interpolaci je vhodné použít barycentrického tvaru

$$H_m(x) = \frac{\sum_{i=1}^n \left[\frac{w_i}{x - x_i} \left(\frac{w_i}{x - x_i} + v_i \right) y_i + w_i \frac{w_i}{x - x_i} y_i \right]}{\sum_{i=1}^n \frac{w_i}{x - x_i} \left(\frac{w_i}{x - x_i} + v_i \right)} \quad \text{pro } x \neq x_j$$

$$H_m(x) = y_j \quad \text{pro } x = x_j.$$

Pro koeficienty v_i platí² $v_i = 2w_i \prod_{\substack{j=1 \\ j \neq i}}^n \frac{1}{x_i - x_j}$, $i = 1, 2, \dots, n$. V práci³ je uveden

efektivní algoritmus simultánního postupného určování koeficientů w_i a v_i .

9.1.3 Racionální interpolace

Při této aproximaci je interpolující funkce $R_{m,l}(x)$ definována jako podíl polynomu stupně m (v čitateli) a polynomu stupně l (ve jmenovateli)

$$R_{m,l}(x) = \frac{P_m(x)}{P_l(x)}.$$

Tato aproximace nahrazuje klasickou polynomickou interpolaci stupně $(m + 1)$. S výhodou se používá *racionální aproximace typu Padé*

$$R(x) = b_1 + \frac{x - x_1}{b_2 - b_1} \frac{x - x_3}{x - x_2} + \frac{x - x_1}{b_2 - b_1} \frac{x - x_2}{b_4 - b_2} \frac{x - x_5}{x - x_4} + \dots$$

Místo tohoto zápisu se používá i zkrácená forma

$$R(x) = b_1 + \frac{x - x_1}{b_2 - b_1} + \frac{x - x_2}{b_3 - b_2} + \dots + \frac{x - x_{n-1}}{b_n - b_{n-1}}$$

Pro určení koeficientů $b_1, \dots, b_n$ tak, aby $R(x)$ interpolovala zadanou funkci v n uzlech, se používá rekurentních formulí

$$\begin{aligned} R_1(x) &= b_1 + \frac{x - x_1}{R_2(x) - b_1} \\ R_2(x) &= b_2 + \frac{x - x_2}{R_3(x) - b_2} \\ &\vdots \\ R_i(x) &= b_i + \frac{x - x_i}{R_{i+1}(x) - b_i} \\ &\vdots \\ R_n(x) &= b_n \end{aligned}$$

Za předpokladu, že $R_{i+1}(x) \neq 0$, dostáváme, že

$$b_i = R_i(x_i), \text{ pro } i = 1, \dots, n$$

Pro interpolaci musí ještě platit omezení, že

$$R_1(x_i) = y_i, \quad i = 1, \dots, n$$

Z této rovnice přímo plyne, že $b_1 = y_1$. Z předešlých rovnic lze také určit, že platí

$$R_{j+1}(x_i) = \frac{x_i - x_j}{R_j(x_i) - b_j}, \quad i = j + 1, j + 2, \dots, n$$

Využitím této rovnice lze pro $j = 1, 2, \dots, n - 1$, počítat $R_{j+1}(x_i)$ pro $i = j + 1, j + 2, \dots, n$, a určovat $b_{j+1} = R_{j+1}(x_{j+1})$. Tímto postupem se jednoduše určí koeficienty Padé interpolace. Pokud vyjde $R_{j+1}(x_j) = 0$ pro $j = 1, \dots, n - 2$ rovno nule, nelze tento postup použít.

9.2 Spline interpolace

Užívání polynomiálních interpolačních formulí má řadu nevýhod. Jsou totiž složeny z elementárních funkcí definovaných na celé reálné ose, což vede u interpolačních formulí

vyšších řádů ke vzniku řady lokálních minim, maxim a inflexních bodů, které neodpovídají průběhu funkce $f(x)$ či tabelované závislosti $\{x_i, y_i\}$, $i = 1, \dots, n$. Při interpolaci fyzikálních závislostí se stává, že chování v jistém intervalu se výrazně liší od jejich chování v intervalech sousedních. Jde o závislost tzv. **neasociativní povahy**. Z těchto úvah plyne, že pro účely interpolace, ale i aproximace, bude výhodnější volit lokálně definované funkce, které budou v místech vzájemného styku, tj. v uzlech, spojité ve funkčních hodnotách a hodnotách zadaných derivací.

Vhodné interpolační funkce tohoto typu jsou složeny z polynomických úseků a platí pro ně, že jsou ze třídy $C^m[a, b]$. Obecně jsou funkce třídy $C^m[a, b]$ na intervalu $[a, b]$ spojité v prvních m derivacích a funkčních hodnotách. Na obr. 9.6 jsou schematicky znázorněny funkce třídy C^0 , C^1 , C^2 a odpovídající první a druhé derivace. Z obr. 9.6 plyne, že hladké jsou všechny funkce od třídy C^1 . Pro funkce třídy C^m platí, že m -tá derivace je lineární lomená závislost, $(m + 1)$ derivace je po částech konstantní a $(m + 2)$ derivace je po částech nulová, tj. není definovaná v uzlových bodech ξ_j .

	C^0	C^1	C^2
$f(x)$	S 	H 	H
$f(x)^{(1)}$		S 	H
$f(x)^{(2)}$			S

Obr. 9.6 Příklady funkcí C^0 , C^1 , C^2 a jejich derivací: H značí hladká, S značí spojité křivky.

Využitím uvedených vlastností funkcí ze třídy $C^m[a, b]$ můžeme definovat obecně polynomický spline $S_m(x)$ s uzly $a = \xi_1 < \xi_2 < \xi_3 < \dots < \xi_n = b$. Tento spline je na každém úseku $[\xi_j, \xi_{j+1}]$, $j = 1, \dots, n - 1$, reprezentován polynomem maximálně m -tého stupně. Pokud je v nějakém bodě x_i některá derivace $S_m^{(j)}(\xi_i)$ nespojitá, jde o **defektní spline**. Vlastnosti spline $S_m(\xi_i)$ závisí na

- řádu polynomu m , přičemž se obvykle volí kubický spline $m = 3$;
- počtu a polohách uzlů $\xi_1 < \xi_2 < \dots < \xi_n$;
- defektech v uzlových bodech.

Z defektních spline se omezíme na klasické spline, které mají **minimální defekt** roven $k = 1$, tj. patří do třídy $C^{m-1}[a, b]$. Pro účely Hermitovské interpolace je výhodné použít spline defektu $k = 2$, který patří do třídy $C^{m-2}[a, b]$. Defekt $k = 1$ umožňuje zadat podmínky interpolace a defekt $k = 2$ ještě navíc podmínky týkající se hodnot prvních derivací.

Klasické spline polynomy $S_m(x)$ ze třídy $C^{m-1}[a, b]$ je možno definovat několika způsoby. Nejjednodušší je pro každý interval $I_j \in [\xi_{j+1}, \xi_j]$, $j = 1, 2, \dots, n - 1$, definovat lokální

polynom $P_j(x) = c_0 + \sum_{k=1}^m c_k (x - \xi_j)^k$, pro $x \in I_j$. Tento zápis je redundantní, protože

$P_j(x)$ obsahuje v každém $(m+1)$ intervalu parametrů c_k a celkově pak $n(m+1)$ parametrů.

Nejefektivnější je vyjádření spline $S_m(x)$ jako lineární kombinace bázevých B -spline s minimální podporou. Bázevých B -spline $B_{m,j}$ je definován v $(m+1)$ uzlových bodech $\xi_{j-m} < \xi_{j-m+1} < \dots < \xi_j$ jako normalizovaná m -tá poměrná diference useknutého polynomu $g(\xi) = (\xi - x)_+^{m-1}$. Využitím formálního zápisu postupné diference můžeme psát $B_{m,j} = (\xi_j - \xi_{j+m}) [\xi_{j+m}, \dots, \xi_j] g$. V praxi se pro výpočet normalizovaných B -spline používá rekurentní formule

$$B_{m,j}(x) = \frac{x - \xi_{j+m}}{\xi_{j+1} - \xi_{j+m}} B_{m-1,j+1}(x) + \frac{\xi_j - x}{\xi_j - \xi_{j+m}} B_{m-1,j}(x).$$

Začíná se od $B_{1,j}(x)$, pro které platí

$$B_{1,j}(x) = \begin{cases} 1 & \text{pro } \xi_{j+1} \leq x \leq \xi_j \\ 0 & \text{jinde} \end{cases}.$$

Bázevých B -spline m -tého řádu mají zajímavé vlastnosti:

(a) jsou kladné pouze v intervalu $\xi_{j-m} < x < \xi_j$ a všude jinde nabývají nulových hodnot,

$$B_{m,j}(x) > 0 \quad \text{pro } \xi_{j+m} < x < \xi_j;$$

$$B_{m,j}(x) = 0 \quad \text{jinde};$$

(b) jsou normalizované, tj. $\sum_{(j)} B_{m,j}(x) = 1$ pro všechna $\xi_1 < x < \xi_n$;

(c) na intervalu (ξ_{j-m}, ξ_j) je $B_{m,j}(x)$ spline polynom stupně $(m-2)$ s uzlovými body $(\xi_{j-m}, \xi_{j-m+1}, \dots, \xi_j)$. To znamená, že v každém intervalu je mezi dvojicí uzlových bodů vyjádřen spoj polynomem stupně maximálně $(m-1)$ a patří do třídy funkcí $C^{m-2}[\xi_{j-m}, \xi_j]$. Tato vlastnost platí, pokud jsou všechny uzlové body ξ_j navzájem různé.

9.2.2 Kubické spline

Kubické spline, nazývané také *křivítkové funkce*, patří k nejznámějším představitelům spline polynomů. Jejich základní výhodou je, že jsou spojité v prvních dvou derivacích, což umožňuje sestavení hladké křivky v první derivaci (obr. 9.6). Používají se hojně ve všech oblastech počítačové grafiky, v systémech CAD/CAM i pro aproximaci funkcí, kde mají řadu vhodných vlastností.

Platí, že při aproximaci funkce $f(x)$ kubickým splinem $S_3(x)$ je zajištěna minimální norma $\int_a^b (f''(x) - S_3''(x))^2 dx$. Dále $S_3(x)$ splňují i podmínku

$$\int_a^b [S_3(x)]^2 dx \leq \min,$$

což znamená, že jistým způsobem minimalizují celkovou křivost interpolující funkce. Fyzikálně si lze spline představit jako ideální elastický nosník, se zanedbatelnou hmotností, který je zatížen nebo podepřen v uzlových bodech $\{x_i, y_i\}$, $i = 1, \dots, n$. Tento nosník zaujme tvar odpovídající minimu potenciální energie. Interpoláčnı kubický spline lze sestřoit při volbě $m = 3$ přímo z definice. Numericky nejvýhodnější je však použití B -spline $B_4(x)$, znázorněných na obr. 9.9. Pro ilustraci je výhodně vyjıt přímo z definice $S_3(x)$ jako polynomické funkce třídy $C^2[a, b]$. Kubický spline je pak definován podmínkami

(a) podmínkou interpolace, tj. $S_3(x_i) = y_i$, $i = 1, \dots, n$,

(b) podmínkami spjitosti ve funkčních hodnotách a hodnotách první i druhé derivace. Funkce $S(x)$, $S^{(1)}(x)$ a $S^{(2)}(x)$ jsou spjité v celém intervalu $[a, b]$;

(c) podmínkou po částech konstantní třetí derivace $S^{(3)}(x)$ všude kromě uzlových bodů x_i , $i = 1, \dots, n$;

(d) podmínkou nulové čtvrté derivace $S^{(4)}(x) = 0$ všude kromě uzlových bodů x_i , $i = 1, \dots, n$.

Z těchto podmınek plyne, že $S_3(x)$ je v každém intervalu I_j $[x_{i+1}, x_i]$ definována kubickým polynomem. Pro jednoznačné určení všech čtveřic koeficientů c_1 až c_4 ve všech $(n - 1)$ intervalech I_j je potom nutné sestavit $4(n - 1)$ nezávislých podmınek. Z podmınek spjitosti plyne, že

$$P_j(x_i) = P_{j+1}(x_i), \quad P_j^{(1)}(x_i) = P_{j+1}^{(1)}(x_i), \quad P_j^{(2)}(x_i) = P_{j+1}^{(2)}(x_i)$$

pro všechna $i = 2, \dots, n - 1$, což vede na $3(n - 2)$ vazebných rovnic. Z podmınek interpolace vychází dalších n rovnic. Celkově vede použití podmınek definice $S_3(x)$ k sestavení $(4n - 6)$ lineárních rovnic. Dvě rovnice pro jednoznačné určení $S_3(x)$ však ještě scházejí. Tyto vazebné rovnice se využívají pro definici *okrajových podmınek* určujících chování spline v místě x_1 a x_n . Často bývají voleny tzv. přirozené okrajové podmıny $S_3^{(2)}(x_1) = S_3^{(2)}(x_n) = 0$. Odpovídající podmıny pro první derivace

$$d_1 = S_3^{(1)}(x_1), \quad d_n = S_3^{(1)}(x_n)$$

mají tvar $d_1 = 0.5 \left[\frac{3(y_2 - y_1)}{h_1} + d_2 \right]$, $d_n = 0.5 \left[\frac{3(y_n - y_{n+1})}{h_{n+1}} + d_{n+1} \right]$. Název

"přirozené" zde vystihuje fyzikální smysl prostého podepření, kdy vně poslední podpory x_1 a resp. x_n zaujímá nosník přímkový tvar.

Obecně lze definovat *okrajové podmıny typu I*, kdy se určují d_1 , d_n a *okrajové podmıny typu II*, kdy se určují druhé derivace $S_3^{(2)}(x_1)$ a $S_3^{(2)}(x_n)$. Přehled různých typů okrajových podmınek, které ovlivňují chování spline $S_3(x)$ pouze lokálně, je uveden v práci¹².

Označme druhé derivace kubického spline $M_i = S_3^{(2)}(x_i)$ a první derivace $d_i = S_3^{(1)}(x_i)$. Pro určení kubického spline postačuje nalezení derivací $d_2, \dots, d_{n-1}$. Vyjádříme-li koeficienty c_1 až c_4 pomocí derivací $d_i, d_{i+1}, M_i, M_{i+1}$, můžeme z podmıny spjitosti druhých derivací v místě x_i dospět po úpravách ke vztahu

$$\alpha_i d_{i+1} + \beta_i d_i + \gamma_i d_{i-1} = \delta_i, \quad i = 2, \dots, n - 1,$$

$$\text{kde } \alpha_i = \frac{1}{h_{i+1}}, \quad \beta_i = \frac{2}{h_{i+1} + h_i}, \quad \gamma_i = \frac{1}{h_i}$$

$$\text{a } \delta_i = 3 \left[\frac{y_i + y_{i+1}}{h_{i+1}^2} - \frac{y_{i+1} + y_i}{h_i^2} \right].$$

Zápis představuje tridiagonální soustavu $(n - 2)$ lineárních rovnic pro neznámé $d_1, \dots, d_{n-2}$. Při použití okrajových podmínek pak dostáváme soustavu n lineárních rovnic s n neznámými, kdy je matice koeficientů tridiagonální. Pro její řešení lze využít např. kompaktních algoritmů vycházejících z Gaussovy eliminace¹.

Základním problémem při použití kubických spline pro rekonstrukci závislosti je jejich tendence k překmitávání při náhlých změnách křivosti interpolované závislosti. Pro odstranění této nevýhody je vhodné použít tzv. *spline pod napětím* (exponenciální spline), která umožňují lokální řízení tvaru interpolující funkce pomocí parametru napětí. Spline pod napětím jsou řešením diferenciální rovnice¹⁴

$$S_T^{(4)}(x) - \lambda^2 S_T^{(2)}(x) = 0$$

pro $x = x_i, i = 1, \dots, n$. Symbol λ označuje *parametr napětí*. Ten může být obecně v každém uzlovém bodě jiný a roven λ_i . Řešením uvedené diferenciální rovnice je spline pod napětím s těmito vlastnostmi:

(a) v každém intervalu $I_j = [x_{i+1}, x_i]$ je

$$S_T(x) = a + b x + \exp(\lambda x) + \exp(-\lambda x) \dots$$

(b) $S_T(x)$ je ze třídy funkcí $C^2[a, b]$,

(c) platí podmínka interpolace $S_T(x_i) = y_i, i = 1, \dots, n$,

(d) $S_T^{(2)}(x_1) = S_T^{(2)}(x_n) = 0$, tj. platí přirozené okrajové podmínky.

Pro hraniční hodnoty parametru napětí λ platí, že

(a) pro $\lambda = 0$ je $S_T(x)$ klasický kubický spline;

(b) pro $\lambda \neq 0$ je $S_T(x)$ lineární spline, tj. lomená čára spojující uzlové body.

Pro praktické účely se využívá toho, že rozdíl $S_T^{(2)}(x) - \lambda^2 S_T(x)$ je v každém intervalu I_j lineární funkcí x . Po dvojitě integraci lze pak $S_T(x)$ vyjádřit ve tvaru

$$S_T(x) = y_{i+1} + t y_i + \frac{M_{i+1}}{\lambda_i^2} \left[\frac{\sinh(\mu_i t)}{\sinh(\mu_i)} + t \right] + \frac{M_i}{\lambda_i^2} \left[\frac{\sinh(\mu_i (1 - t))}{\sinh(\mu_i)} + (1 - t) \right]$$

kde $t = (x - x_{i+1})/h_i$ a $\mu_i = \lambda_i h_i$. Symboly $M_i = S_T^{(2)}(x_i)$ označují druhé derivace. Z této rovnice je patrné, že

(a) $S_T(x)$ je vzhledem k $M_i, i = 2, \dots, n - 1$, lineární;

(b) při znalosti M_i , $i = 2, \dots, n-1$, je $S_T(x)$ jednoznačně určeno pro zvolená λ_i , $i = 1, \dots, n$.

Uvedme, že funkce $\sinh(x)$ a $\cosh(x)$ lze vyjádřit využitím funkce $\exp(x)$ ve tvaru

$$\sinh(x) = 0.5 [\exp(x) - \exp(-x)],$$

$$\cosh(x) = 0.5 [\exp(x) + \exp(-x)].$$

Analogicky jako u klasických kubických spline lze z podmínky spojitosti prvních derivací $S_T'(x)$ v uzlových bodech nalézt tridiagonální soustavu lineárních rovnic

$$\alpha_i M_{i+1} - (\beta_i - \beta_{i+1}) M_i - \alpha_{i+1} M_{i+1} = \delta_i, \quad \text{kde } \alpha_{i+1} = \frac{\sinh(\mu_i) + \mu_i}{\mu_i^2 \sinh(\mu_i)} h_i,$$

$$\beta_i = \frac{\mu_i \cosh(\mu_i) + \sinh(\mu_i)}{\mu_i^2 \sinh(\mu_i)} h_i, \quad \delta_i = \frac{y_{i+1} - y_i}{h_i} + \frac{y_i - y_{i+1}}{h_{i+1}}.$$

Řešení této soustavy rovnic lze provést stejně jednoduše jako u klasických polynomických spline. Samostatným problémem souvisejícím s použitím spline pod napětím je volba parametrů napětí. Rentrop¹⁵ využívá ve své proceduře testu, zda druhé postupné diference $[x_{i-1}, x_i, x_{i+1}] y = \Delta^2 y_i$ souhlasí co do znaménka s druhou derivací M_i . Pokud vyjde, že

$$(M_i \Delta^2 y_i) (M_{i+1} \Delta^2 y_{i+1}) > 0, \quad \text{dosazuje se } \lambda_i = 0. \text{ Není-li tato podmínka splněna,}$$

rozlišují se dva případy:

a) je-li $y_i = y_{i+1} = 0$, volí se $\lambda_i = 15/h_i$;

b) je-li $y_i = y_{i+1}$, volí se $\lambda_i = \frac{1}{h_i} \left[4 - (0.1 - y_{i+1} + y_i^* \max(y_i^*, y_{i+1}^*))^{0.1} \right]$.

9.3 Aproximace funkcí

Při aproximaci funkce $f(x)$ vhodnou aproximující funkcí $g(x)$ je třeba řešit dvě základní úlohy: (a) výběr typu funkce $g(x)$; (b) výběr kritéria pro vyjádření blízkosti funkcí $f(x)$ a $g(x)$. S ohledem na jednoduchost zpracování se často volí $g(x)$ ve tvaru $g_j(x) = x^{j-1}$, tj. polynomická aproximace. Blízkost funkcí $f(x)$ a $g(x)$ se vyjadřuje pomocí normy ve zvoleném L_p -prostoru, pro kterou platí

$$S_p = \int_a^b w(x) |f(x) - g(x)|^p dx.$$

V této rovnici je $w(x)$ vhodná váhová funkce a interval $a \leq x \leq b$ určuje oblast, ve které se hledá aproximace funkce $f(x)$ funkcí $g(x)$. Koeficienty c_j se pak hledají tak, aby bylo S_p minimální. Při volbě $p = 1$ jde o L_1 -aproximaci a minimalizuje se integrál absolutních odchylek mezi $f(x)$ a $g(x)$; při volbě $p = 2$ se minimalizuje integrál čtverců odchylek a jde o L_2 -aproximaci, odpovídající kritériu metody nejmenších čtverců pro diskrétní data.

Konečně při volbě $p = 4$ jde o *minimaxní (Čebyševovu) aproximaci*, minimalizující kritérium

$$S_4 = \max_{x \in [a, b]} [w(x) |f(x) - g(x)|],$$

Minimalizace kritéria S_p vede obecně na úlohu nelineární optimalizace. Zde se omezíme na L_2 -normu. Jde o spojitou analogii úlohy lineární regrese, která je podrobně popsána v kap. 6.

Uvažujme pro jednoduchost $w(x) = 1$. Pro odhad koeficientů c_1 až c_m se podobně, jako v diskretním, případě vychází z analytické minimalizace S_2

$$\frac{\delta S_2}{\delta c_j} = 0, \quad j = 1, \dots, m.$$

Po dosazení obdržíme soustavu normálních rovnic ve tvaru

$$\begin{bmatrix} \int_a^b g_1^2 dx \\ \int_a^b g_2^2 dx \\ \vdots \\ \int_a^b g_j^2 dx \\ \vdots \\ \int_a^b g_m^2 dx \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \int_a^b g_1 g_1 dx & \int_a^b g_1 g_2 dx & \dots & \int_a^b g_1 g_m dx \\ \int_a^b g_2 g_1 dx & \int_a^b g_2^2 dx & \dots & \int_a^b g_2 g_m dx \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \int_a^b g_1 g_j dx & \int_a^b g_2 g_j dx & \dots & \int_a^b g_j g_m dx \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \int_a^b g_1 g_m dx & \int_a^b g_2 g_m dx & \dots & \int_a^b g_m^2 dx \end{bmatrix} \begin{bmatrix} c_1 \\ c_2 \\ \vdots \\ c_j \\ \vdots \\ c_m \end{bmatrix}.$$

Je použito označení $f = f(x)$ a $g_j = g_j(x)$. Pokud máme analytické vyjádření funkce $f(x)$ a zvolíme vhodně $g_j(x)$, můžeme určit jednotlivé integrály analyticky a řešit pak soustavu m lineárních rovnic o m neznámých stejně jako v diskretním případě (viz odd. 9.6). Při polynomicke aproximaci je výhodné provést transformaci nezávisle proměnné tak, aby byl integrační obor v rozmezí $[-1, 1]$. Toho lze docílit volbou

$$x = \frac{2x' + a + b}{b - a}.$$

Úlohou je pak určení koeficientů polynomu $g(x) = \sum_{j=1}^m b_j x^{(j-1)}$ tak, aby byla ve smyslu

normy L_2 nejlépe aproximována funkce $f\left(\frac{a+b}{2} + \frac{b-a}{2} x'\right)$ v intervalu $[-1, 1]$. Při

sestavování matice koeficientů uvedené maticové rovnice lze využít známých integrálů

$$\int_{-1}^1 x^{2j} dx = \frac{2}{2j+1}, \quad \int_{-1}^1 x^{2j+1} dx = 0.$$

Pro $(m-1)$ sudé přechází tato maticová rovnice do tvaru

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & \frac{1}{3} & 0 & \frac{1}{5} & \dots & \frac{1}{m \% 1} \\ 0 & \frac{1}{3} & 0 & \frac{2}{5} & 0 & \dots & 0 \\ \frac{1}{3} & 0 & \frac{1}{5} & 0 & \frac{1}{7} & \dots & \frac{1}{m \% 3} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \dots & \cdot \\ \frac{1}{m \% 1} & 0 & \frac{1}{m \% 3} & 0 & \frac{1}{m \% 5} & \dots & \frac{1}{2m \& 1} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} b_1 \\ b_2 \\ b_3 \\ \cdot \\ \cdot \\ b_m \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} I_0 \\ I_1 \\ I_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ I_{m\&1} \end{bmatrix},$$

$$\text{kde } I_j = 0.5 \int_{-1}^1 x^j f\left(\frac{a \% b}{2} \% \frac{b \& a}{2} x\right) dx.$$

V této rovnici jsou oproti předešlé rovnici všechny koeficienty děleny dvěma tak, aby došlo ke zjednodušení matice koeficientů. Pro zvolený stupeň polynomicke aproximace m lze určit koeficienty b_1 až b_m jako lineární kombinace známých integrálů. Obdobně lze postupovat i pro $(m - 1)$ liché. V tabulce jsou pro $m = 2, 3, 4, 5$ uvedeny výrazy pro koeficienty b_j .

Koeficienty aproximačních polynomů $g(x^*)$ různých stupňů $(m - 1)$

m	b_1	b_2	b_3
2	I_0	$3I_1$	0
3	$\frac{3}{4} (3I_0 \& 5I_2)$	$3I_1$	$\frac{15}{4} (3I_2 \& I_0)$
4	$\frac{3}{4} (3I_0 \& 5I_2)$	$\frac{15}{4} (5I_1 \& 7I_3)$	$\frac{15}{4} (3I_2 \& I_0)$
5	$\frac{15}{64} (15I_0 \& 70I_2 \% 63I_4)$	$\frac{15}{4} (5I_1 \& 7I_3)$	$\frac{105}{32} (42I_2 \& 45I_4 \& 5I_0)$

m	b_4	b_5
2	0	0
3	0	0
4	$\frac{35}{4} (5I_3 \& 3I_1)$	0
5	$\frac{35}{4} (5I_3 \& 3I_1)$	$\frac{315}{64} (3I_0 \& 30I_2 \% 35I_4)$

Postačuje-li tedy aproximace polynomem maximálně čtvrtého stupně, lze určit jeho koeficienty přímo z tabulky. Pro vyjádření kvality aproximace se počítá střední kvadratická odchylka¹⁷

$$SE = \sqrt{\frac{1}{b-a} \int_a^b (f(x) - g(x))^2 dx}$$

$$= \sqrt{\frac{1}{b-a} \int_a^b f^2(x) dx - \sum_{i=1}^m b_i I_{i+1}}$$

9.4 Aproximace tabelárních závislostí

Úloha aproximace závislostí, zadaných tabulkou $\{x_i, y_i\}$, $i = 1, \dots, n$, se od úlohy aproximace funkcí liší pouze v tom, že místo integrálu se v rovnici k vyjádření kritéria S_p užívá sumy. Pro známé $g(x)$ a $p = 2$ jde o úlohu nelineární nebo lineární regrese, která je podrobně popsána v kap. 8 a kap. 6.

9.4.1 Polynomická aproximace

V kap. 6 je pojednáno o odhadu parametrů v polynomických modelech, hledání vhodného stupně polynomu a využití ortogonálních polynomů na dané posloupnosti hodnot $x_1, x_2, \dots, x_n$. Jde vždy o metodu nejmenších čtverců odchylek, tj. L_2 -aproximaci. V řadě úloh aproximace metoda nejmenších čtverců odchylek nevyhovuje a požaduje se minimalizace maximální odchylky. Toho lze při polynomické aproximaci docílit využitím *ortogonálních Čebyševových polynomů*. Čebyševovy polynomy $T_m(x)$ lze generovat podle rekurentní formule

$$T_{m+1}(x) = 2x T_m(x) - T_{m-1}(x),$$

Platí, že $T_0(x) = 1$ a $T_1(x) = x$. Čebyševovy polynomy mají tyto základní vlastnosti¹⁸:

- (a) koeficient u maximální mocniny x^m je roven $2^{m-1} - 1$ pro $m \geq 1$ nebo 1 pro $m = 0$,
- (b) Čebyševovy polynomy jsou symetrické kolem počátku, tj. platí

$$T_m(-x) = (-1)^m T_m(x),$$

(c) Čebyševův polynom $T_m(x)$ má v intervalu $[-1, 1]$ právě m nulových bodů $T_m(x) = 0$ v místech x_j^* , které se nazývají čebyševovské uzlové body.

(d) Čebyševův polynom $T_m(x)$ má v intervalu $[-1, 1]$ právě $(m + 1)$ extrémů x_j^+ , pro které platí

$$x_j^+ = \frac{\cos(j \pi)}{n}; \quad T_m(x_j^+) = (-1)^j \quad \text{pro } j = 0, 1, \dots, m,$$

(e) při zavedení váhové funkce $w(x) = 1/\sqrt{1-x^2}$ jsou Čebyševovy polynomy vzájemně ortogonální na celém intervalu $[-1, 1]$.

(f) pokud se definuje $(m + 1)$ bodů x_j^* , které jsou nulovými body Čebyševova polynomu $T_{m+1}(x)$, platí, že

$$\int_{j-1}^{m \% 1} T_i(x_j^*) T_k(x_j^*) = \begin{cases} 0 & \text{pro } i \neq k \\ 0.5 (m \% 1) & \text{pro } i = k \neq 0 \\ m \% 1 & \text{pro } i = k = 0 \end{cases}$$

Tato rovnice platí pro všechna $i, k = 0, \dots, m$, a ukazuje, že na Čebyševových uzlech jsou Čebyševovy polynomy vzájemně ortogonální.

(g) ze všech polynomů m -tého stupně, které mají koeficient u mocniny x^m roven 1, má normalizovaný Čebyševův polynom $T_m(x)/2^{m-1}$ minimální hodnotu normy S_d v intervalu $[-1, 1]$. Pomocí Čebyševových polynomů lze aproximující funkci $g(x)$ vyjádřit ve tvaru

$$g(x) = \sum_{j=0}^m c_j T_j(x) \quad \text{pro } -1 \leq x \leq 1$$

Pro zajištění ortogonality funkcí $T_j(x)$ se nejdříve určí Čebyševovy uzly dvoufázovým postupem:

(a) pro zvolené n se určí uzlové body $x_{j+1}^*, j = 0, \dots, n-1$, v intervalu $\{-1, 1\}$,

(b) využitím vztahu $Z_j^* = 0.5(a+b) + 0.5(b-a)x_j^*$ se určí Čebyševovy uzly Z_j^* v intervalu $[a, b]$.

Pro hodnoty Z_j^* se následně určí buď funkční hodnoty $f(Z_j^*)$, nebo hodnoty závislosti y_j . Vzhledem k ortogonalitě jednotlivých $T_j(x)$ pro Čebyševovy uzly lze určit koeficienty c_j snadno ze vztahů

$$c_0 = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n f(Z_j^*) \quad \text{a} \quad c_j = \frac{2}{n} \sum_{i=1}^n \frac{T_j(x_i^*) f(Z_i^*)}{T_j(x_i^*)}$$

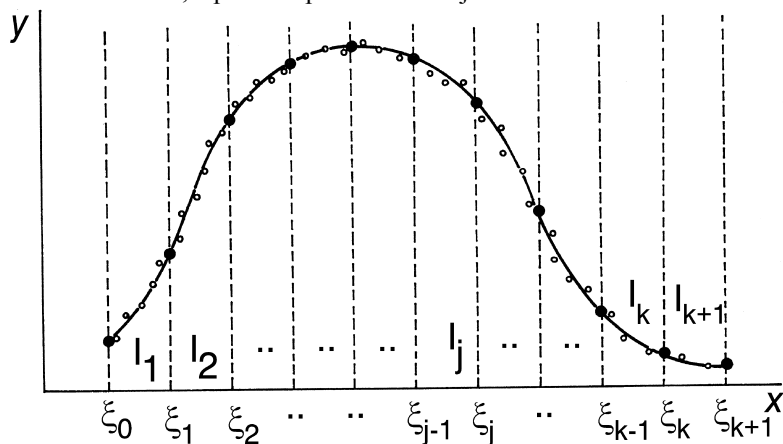
Obě rovnice odpovídají použití klasické metody nejmenších čtverců.

9.4.2 Úseková regrese

Použití klasických polynomů jako aproximačních modelů je nevhodné při aproximaci fyzikálních závislostí, které nejsou asociativní povahy. Pro komplikovanější průběhy s několika extrémy mají navíc tendenci oscilovat, či výrazně zkreslovat aproximovanou závislost. V těchto případech je výhodnější použít po částech definovaných funkcí. Kromě zadaných n bodů $\{x_i, y_i\}, i = 1, \dots, n$, kde se předpokládá, že y_i jsou náhodné veličiny (měřené hodnoty), se ještě určují uzlové body $\xi_j, j = 1, \dots, k$ (resp. ještě ξ_0, ξ_{k+1}). Uzlové body tvoří hranice intervalů, kde jsou definovány jednotlivé funkce. V každém intervalu I_j , ohraničeném uzlovými body ξ_{j-1}, ξ_j , lze aproximující funkci $g(x)$ vyjádřit modelem $g_j(x)$, takže platí:

$$\begin{aligned} g(x) &= g_1(x) \quad \text{pro } x \in I_1 \\ &\vdots \\ g(x) &= g_j(x) \quad \text{pro } x \in I_j \\ &\vdots \\ g(x) &= g_{k+1}(x) \quad \text{pro } x \in I_{k+1}. \end{aligned}$$

Funkce $g_j(x)$ jsou lokálně definovány pouze na intervalech I_j . Kvalita aproximace závisí na počtu a polohách jednotlivých uzlových bodů ξ_j , typu funkcí $g_j(x)$ a na tom, ze které třídy C^m má být aproximující funkce $g(x)$. Úlohu lze převést na úlohu nelineární regrese, kde se hledá počet uzlových bodů, jejich polohy a koeficienty všech lokálně definovaných funkcí $g_j(x)$ metodou nejmenších čtverců nebo obecněji maximální věrohodnosti. Takto definovaná úloha je značně rozsáhlá, a proto se používá řada zjednodušení.

Obr. 9.16 Zadání úsekové regrese.

Obyčejně si uživatel volí počet uzlových bodů a často i jejich polohy předem na základě průběhu aproximované závislosti. Pokud jsou navíc $g_j(x)$, $j = 1, \dots, k+1$, lineární vzhledem k parametrům (polynomy), jde vlastně o úlohu lineární regrese s omezeními, definovanými podmínkami spojitosti ve funkčních hodnotách a hodnotách derivací s ohledem na třídu C^m

$$g_j^{(l)}(\xi_j) = g_{j+1}^{(l)}(\xi_j), \quad j = 1, \dots, k, \quad l = 0, \dots, m.$$

Jak bylo ukázáno v odd. 9.2, splňují podmínku spojitosti ve funkčních hodnotách a hodnotách m derivací spline polynomy $(m+1)$ stupně $S_{m+1}(x)$, které jsou definovány jako polynomy maximálního stupně $(m+1)$. Za aproximující funkci $g(x)$ lze použít vhodnou definici spline $S_{m+1}(x)$ a hledat jeho koeficienty metodou nejmenších čtverců.

Pro ilustraci vyjdeme z předpokladu, že funkce $g(x)$ je požadována ze třídy C^0 . Jako $g(x)$ použijeme vyjádření lineárního spline ve tvaru useknutého polynomu.

$$g(x) = \beta_1 + \beta_2 x + \sum_{j=1}^k \beta_{j+2} (x - \xi_j)_+^0,$$

Pokud platí aditivní model měření $y_i = g(x_i) + g_i$, $i = 1, \dots, n$, a chyby g_i jsou

nezávislé a stejně rozdělené náhodné veličiny s konstantním rozptylem, lze získat odhady b_j parametrů β_j , $j = 1, \dots, k+1$ minimalizací kritéria metody nejmenších čtverců

$$U = \sum_{i=1}^n [y_i - g(x_i)]^2. \text{ Při znalosti počtu a poloh uzlových bodů } \xi_j \text{ jde o úlohu lineární}$$

regrese. Derivací kritéria U podle jednotlivých parametrů lze dospět k soustavě normálních rovnic $\mathbf{M} \mathbf{b} = \mathbf{Z}$. Soustava představuje $(k + 2)$ lineárních rovnic vzhledem k hledaným $b_1, \dots, b_{k+2}$. Struktura matice $\mathbf{M}$ a vektoru $\mathbf{Z}$ je však ovlivněna speciálním typem funkce $g(x)$. První řádek matice $\mathbf{M}$ má tvar

$$[n \quad x_1 \quad x_1^2 \quad (x_1 \& \xi_1)\% \quad \dots \quad (x_1 \& \xi_k)\%] ,$$

a druhý řádek je $[x_1 \quad x_1^2 \quad x_1(x_1 \& \xi_1)\% \quad \dots \quad x_1(x_1 \& \xi_k)\%]$.

V dalších řádcích má obecně první prvek tvar

$$M_{j\%2,1} = (x_j \& \xi_j)\% , \quad j = 1, \dots, k ,$$

druhý prvek má tvar $M_{j\%2,2} = x_j(x_j \& \xi_j)\%$, $j = 1, \dots, k$.

Další prvky $M_{l+2,j+2}$ jsou

$$M_{l+2,j+2} = (x_j \& \xi_j)\% (x_l \& \xi_l)\% , \quad j = 1, \dots, k , \quad l = 1, \dots, k .$$

Vektor $\mathbf{Z}$ má složky $\mathbf{Z} = [y_1 \quad y_1 x_1 \quad y_1(x_1 \& \xi_1)\% \quad \dots \quad y_1(x_1 \& \xi_k)\%]^T$.

Jednotlivé složky matice $\mathbf{M}$ a vektoru $\mathbf{Z}$ jsou ovlivněny také tím, že se pracuje s useknutými polynomy. Pro zlepšení numerické stability se doporučuje transformace souřadnic x do intervalu $[1, 2]$. Pokud se požaduje aproximace ze třídy C^1 , lze volit kvadratický spline a pro aproximaci ze třídy C^2 kubický spline atd. Pro všechny modely tohoto typu lze sestavit matici $\mathbf{M}$ i vektor $\mathbf{Z}$ a nalézt odhady parametrů $\beta_1, \dots, \beta_{m+k+1}$ aproximačního spline $S_m(x)$. Z numerického hlediska však není použití reprezentace spline ve tvaru useknutých polynomů příliš vhodné, protože pro větší počet uzlových bodů je matice $\mathbf{M}$ špatně podmíněná. Výhodnější je použití B -spline reprezentace.

Demonstrujme si použití této reprezentace spline na příkladu, kdy má být $g(x)$ ze třídy C^0 . Při použití lineárních B -spline je třeba definovat ještě přídavné body ξ_0 a ξ_{k+1} (viz obr. 9.16). Aproximující model má pak tvar

$$g(x) = \sum_{j=1}^{k\%2} b_j B_{2,j}(x) ,$$

kde $B_{2,j}(x)$ jsou konkrétně definovány ve vzorové úloze 9.6 a zakresleny na obr. 9.7. Zavedme zkrácené označení $N_{j,i} = B_{2,j}(x_i)$. Po dosazení $g(x)$ do kritéria U a analytické minimalizaci dospějeme opět k soustavě rovnic $\mathbf{M} \mathbf{b} = \mathbf{Z}$. V tomto případě má vektor $\mathbf{Z}$ složky

$$Z_j = \sum_{i=1}^n y_i N_{j,i} , \quad j = 1, \dots, k\%2 .$$

Matice $\mathbf{M}$ má vzhledem k lokální definovanosti lineárních B -spline tridiagonální strukturu. Pro její první řádek platí $M_{1,1} = \sum N_{1,i}^2$, $M_{1,2} = \sum N_{1,i} N_{2,i}$ a $M_{1,j} = 0$, $j = 3, \dots, k + 2$. V j -tém řádku jsou nenulové pouze diagonální a první poddiagonální resp. naddiagonální prvky, pro

kteřé platí $M_{j,j} = \sum N_{j,i}^2$, $M_{j,j+1} = \sum N_{j,i} N_{j+1,i}$, $M_{j,j-1} = \sum N_{j,i} N_{j-1,i}$. Konečně v posledním $(k+2)$. řádku jsou nenulové pouze poslední dva prvky

$$M_{k+2,k+1} \quad \dots \quad j \quad N_{k+2,i} \quad N_{k+1,i} \quad \text{a} \quad M_{k+2,k} \quad \dots \quad j \quad N_{k+2,i}^2 \quad \dots$$

Tridiagonální soustava rovnic se dá řešit kompaktními algoritmy. Pro případ C^1 -aproximace vede použití kvadratických B -spline (viz obr. 9.8) k matici M s pětidiagonální strukturou. Příklad C^2 -aproximace vede při použití kubických B -spline (viz obr. 9.9) k matici M se sedmidiagonální strukturou. Také při volbě C^m -aproximace pro větší m je výhodné použití B -spline reprezentace. Přehled dalších možností použití spline regrese a způsob statistické analýzy těchto speciálních lineárních modelů je popsán v Eubankově práci²⁰.

Samostatným problémem je volba uzlových bodů ξ_j . V programu ADSTAT je možné vybrat mezi 4 alternativami:

- (a) konstantním dělením uzlových bodů,
- (b) umístěním uzlových bodů tak, aby v každém intervalu I_j byl stejný počet experimentálních bodů,
- (c) volbou poloh uzlových bodů uživatelem,
- (d) hledáním uzlového bodu programem, a to regresní optimalizací.

Volba uzlových bodů: Při volbě uzlových bodů uživatelem lze v případě kubické spline regrese, kdy je aproximační funkce ze třídy C_2 , použít následující rámcová pravidla²¹:

I. Nejvhodnější je volit co nejméně uzlových bodů s tím, že v každém intervalu I_j by mělo být nejméně 4 až 5 bodů.

II. V intervalu I_j by měl být maximálně jeden extrém (minimum nebo maximum) a jeden inflexní bod.

III. Pokud je v I_j extrém, měl by ležet přibližně uprostřed.

IV. Pokud je v intervalu I_j inflexní bod, měl by ležet v blízkosti uzlového bodu.

Jistou nevýhodou modelů ve tvaru spline polynomů je při hledání vhodného počtu a poloh uzlových bodů opakované řešení metody nejmenších čtverců. Tyto modely jsou vhodné při interaktivní práci s obrazovkou počítače, kde uživatel snadno generuje různé způsoby rozmístění uzlových bodů tak, aby byl s výsledkem spokojen. V některých případech se však požaduje jednodušší metoda, kdy se jednotlivé uzlové body zařazují postupně podle zvoleného statistického kritéria: v těchto případech se volí jak třída funkcí C^m , tak i kritérium regrese. Demonstrujme si takový postup na příkladu, kdy má být aproximující funkce ze třídy C^2 a jsou splněny podmínky pro užití metody nejmenších čtverců. Pro úsekovou regresi se pak používá polynomů stupně $(m+3)$, tj. pátého.

Pro zvolené ξ_j lze odpovídající polynom $p_1(x)$ vyjádřit ve tvaru

$$p_1(x) = \sum_{k=1}^6 \beta_k (x - \xi_1)^{k-1}$$

Pro odhad parametrů β_1 až β_6 lze použít metody nejmenších čtverců, což vede k řešení soustavy rovnic $\beta_1 = H_1^{-1} Z_1$, kde vektor Z_1 má složky

$$Z_j = \sum_{x_i \in I_j} y_i (x_i - \xi_1)^{j-1}, \quad j = 1, \dots, 6$$

a matice H_1 má prvky

$$H_{lj} = \prod_{x_i \in I_1} (x_i - \xi_1)^{l-1} (x_i - \xi_1)^{j-1}, \quad l = 1, \dots, 6, \quad j = 1, \dots, 6.$$

Při konstrukci ostatních polynomů je třeba vzít v úvahu omezení plynoucí z požadavku spojitosti ve funkčních hodnotách a hodnotách prvních dvou derivací v uzlových bodech. Polynom $p_k(x)$ pro interval $(\xi_{k-1}, x, \xi_k) \in I_k$ je nutné vyjádřit ve tvaru

$$p_k(x) = \sum_{l=0}^2 \frac{(x - \xi_{k+1})^l}{l!} \frac{d^l p_{k+1}(x)}{dx^l} + \sum_{r=4}^6 \beta_r (x - \xi_{j+1})^{r-1}.$$

V této rovnici jsou pouze tři neznámé parametry $\beta_4, \beta_5, \beta_6$. Parametry lze určit metodou nejmenších čtverců. Označme první sčítance této rovnice jako $K(x)$. Formálně lze pak odhad

parametrů b_k vyjádřit ve tvaru $b_k = H_k^{-1} Z_k$, kde b_k má nyní pouze tři složky.

Vektor Z_k má prvky

$$Z_j = \prod_{x_i \in I_k} [y_i (x_i - \xi_{k+1})^j + K(x_i)], \quad j = 3, 4, 5,$$

a matice H_k má prvky $H_{lj} = \prod_{x_i \in I_k} (x_i - \xi_{k+1})^{l-1} (x_i - \xi_{k+1})^{j-1}$ pro $j, l = 4, 5, 6$. Pro

výpočet koeficientů polynomu $p_k(x)$ postačuje znalost pouze předchozích uzlů $\xi_1, \dots, \xi_{k-1}$ a volba nového uzlu ξ_k .

K určení vhodného počtu a polohy ξ_k existuje řada postupů vycházejících z různých kritérií. Základní statistické kritérium sleduje, aby nevznikl nenáhodný trend v reziduích v intervalu I_j . V případě, že v reziduích e_i není trend, mělo by platit

$$\sum_{i=p}^{q-1} \hat{e}_i \hat{e}_{i+1} \approx \sum_{i=p}^q \frac{\hat{e}_i^2}{\sqrt{q} + p},$$

kde p je index nejmenšího a q index největšího bodu v intervalu I_k . Tedy $x_p = \min(x)$ pro $x \in I_k$. Podobně lze definovat i x_q . Z dalších kritérií, popsanych v kap. 6, u výběru vhodného modelu se často používá *MEP* nebo *AIC* statistika.

Úseková regrese programem NCSS2000

1. *Model úsekové regrese:* Úseková regrese v často užívaném software NCSS2000 je konstruována kombinací přímek a kvadratických parabol, např. úsekový polynomický regresní model *lineární-lineární* se týká modelu o dvou lineárních rovnicích, když každá platí v jiném úseku proměnné x . Modelů je celá řada: model, kde větve jsou (a) *lineární-lineární*, (b) *lineární-kvadratická*, (c) *kvadratická-lineární*, (d) *kvadratická-kvadratická*, (e) *lineární-lineární-lineární*.

2. *Uzlové body (body zvratu):* bod zvratu nemusí být uživateli znám, často bývá cílem výpočtu. Přechod jedné větve křivky do druhé v bodu zvratu může být (a) *ostrý*, (b) *vnitřní*, hladký přechod uvnitř průsečíku křivek, (c) *vnější*, hladký, ale vně průsečíku křivek.

3. *Proměnné:* proměnné x a y mohou být předem transformovány mocninnou transformací, např. závisle proměnná y je předem transformována do tvaru $1/y^2$, $1/y$, $1/y^{0.5}$, $\ln y$, $y^{0.5}$, y^2 a nezávisle proměnná x do tvaru $1/x^2$, $1/x$, $1/x^{0.5}$, $\ln x$, $x^{0.5}$, x^2 .

4. *Tabulka regresních modelů větví prokládané křivky:*

1. Model: lineární-lineární větve:

Regresní model: $y = A + Bx + C(x - D) \text{ sign}(x - D)$

Rovnice: $y = a_1 + b_1x, x < \xi$

$y = a_2 + b_2x, x > \xi$

Odhadované parametry:

$A = (a_1 + a_2)/2, \quad a_1 = A + DC, \quad a_2 = A - DC,$

$B = (b_1 + b_2)/2, \quad b_1 = B - C, \quad b_2 = B + C,$

$C = (b_2 - b_1)/2, \quad \xi = D$

$D = \xi$

2. Model: lineární-kvadratické větve:

Regresní model: $y = A + Bx + Cx^2 + (x - D) \text{ sign}(x - D)[C(x + D) + E]$

Rovnice: $y = a_1 + b_1x, x \neq \xi$

$y = a_2 + b_2x + c_2x^2, x > \xi$

Odhadované parametry:

$A = (a_1 + a_2)/2, \quad a_1 = A + DC2 + DE, \quad a_2 = A - DC2 - DE,$

$B = (b_1 + b_2)/2, \quad b_1 = B - E, \quad b_2 = B + E,$

$C = c_2/2, \quad \xi = D, \quad c_2 = 2C$

$D = \xi$

$E = (b_2 - b_1)/2$

3. Model: kvadratické-lineární větve:

Regresní model: $y = A + Bx + Cx^2 + (x - D) \text{ sign}(x - D)[E - C(x + D)]$

Rovnice: $y = a_1 + b_1x + c_1x^2, x \neq \xi$

$y = a_2 + b_2x, x > \xi$

Odhadované parametry:

$A = (a_1 + a_2)/2, \quad a_1 = A - DC2 + DE, \quad a_2 = A + DC2 - DE,$

$B = (b_1 + b_2)/2, \quad b_1 = B - E, \quad b_2 = B + E,$

$C = c_1/2, \quad \xi = D, \quad c_1 = 2C$

$D = \xi$

$E = (b_2 - b_1)/2$

4. Model: kvadratické-kvadratické větve:

Regresní model: $y = A + Bx + Cx^2 + (x - D) \text{ sign}(x - D)[E(x + D) + F]$

Rovnice: $y = a_1 + b_1x + c_1x^2, x \neq \xi$

$y = a_2 + b_2x + c_2x^2, x > \xi$

Odhadované parametry:

$$A = (a_1 + a_2)/2, \quad a_1 = A - E D 2 + D F, \quad a_2 = A + E D 2 - D F,$$

$$B = (b_1 + b_2)/2, \quad b_1 = B - F, \quad b_2 = B + F,$$

$$C = (c_1 + c_2)/2, \quad \zeta = D$$

$$D = \zeta \quad c_1 = C - E \quad c_2 = C + E$$

$$E = (c_2 - c_1)/2$$

$$F = (b_2 - b_1)/2$$

5. Model: lineární-lineární-lineární větve:

Regresní model: $y = A + Bx + C(x - D) \operatorname{sign}(x - D) + E(x - F) \operatorname{sign}(x - F)$

Rovnice: $y = a_1 + b_1 x, x < \xi_1$

$$y = a_2 + b_2 x, \xi_1 < x < \xi_2$$

$$y = a_3 + b_3 x, x > \xi_2$$

Odhadované parametry:

$$A = (a_1 + a_3)/2, \quad a_1 = A + DC + EF, \quad a_2 = A - DC - EF, \quad a_3 = A - DC + EF,$$

$$B = (b_1 + b_3)/2, \quad b_1 = B - C - E, \quad b_2 = B + C - E, \quad b_3 = B + C + E$$

$$C = (b_2 - b_1)/2, \quad \xi_1 = D, \quad \xi_2 = F$$

$$D = \xi_1$$

$$E = (b_3 - b_2)/2$$

$$F = \xi_2$$

9.5 Numerické vyhlazování

Účelem numerického vyhlazování je odstranění náhodných šumů g . Požaduje se, aby vyhlazující funkce $g(x)$ měla pouze obecné vlastnosti, jako je spojitost ve zvoleném počtu derivací. Nejde v pravém slova smyslu o nalezení konkrétního funkčního tvaru aproximující funkce $g(x)$, ale o nalezení *rekonstruované bezšumové závislosti* především k zobrazení, numerické derivaci a integraci. Pro numerické vyhlazení lze použít především *spline vyhlazování*, pro které je charakteristické, že uzlové body ξ_i jsou totožné s souřadnicemi x zadaných experimentálních dat $\{x_i, y_i\}$ $i = 1, \dots, n$. S vyhlazujícími spline úzce souvisí tzv. *neparametrická regrese*, kdy funkce $g(x)$ je vhodně vážená lineární kombinace veličin y_i , $i = 1, \dots, n$, s vahami závislými na vzdálenostech $x - x_i$.

V řadě případů postačuje pouze nalezení posloupnosti vyhlazených hodnot $g(x_i)$ z původních hodnot y_i . Pro ekvidistantní dělení experimentálních bodů na ose x , kdy $h_i = x_{i+1} - x_i = \text{konst.}$, $i = 1, \dots, n - 1$, jde o úlohu *číslicové filtrace*. Ta je vhodná pro předzpracování signálů z různých měřicích přístrojů. V technické praxi je výhodné využití těchto postupů všude tam, kde nezávisí na typu vyhlazovací funkce $g(x)$, a kde je třeba získat závislost s odstraněnou šumovou složkou (chybami g). Často jde o úlohy derivace nebo integrace dat zatížených náhodnými chybami.

9.5.1 Spline vyhlazování

Při konstrukci vyhlazujících spline se vychází z požadavku, aby se funkce $g(x)$ přibližovala co nejvíce k experimentálním datům, a to ve smyslu zvolené L_p -normy (kap. 6). Jsou-li chyby g nezávislé a stejně rozdělené náhodné veličiny s konstantním rozptylem, je vhodné volit L_2 -normu, vedoucí ke kritériu metody nejmenších čtverců

$$U(g) = \sum_{i=1}^n w_i [y_i - g(x_i)]^2,$$

kde w_i jsou váhy jednotlivých bodů, závislé na jejich "přesnosti" vyjádřené např. přes rozptyly. Dalším požadavkem je, aby vyhlazující funkce byla dostatečně hladká a spojitá ve zvoleném počtu derivací. Omezme se na nejčastější případ, kdy se požaduje, aby $g(x)$ byla dvakrát diferencovatelná, tzn. ze třídy $C^2[a, b]$, kde $a = x_1$ a $b = x_n$. Jak bylo uvedeno v odd. 9.2, je možno kritérium hladkosti vyjádřit integrálem

$$I(g) = \int_a^b [g^{(2)}(x)]^2 dx,$$

kde $g^{(2)}(x)$ je druhá derivace vyhlazující funkce. Integrál $I(g)$ souvisí s normou druhé derivace a označuje se jako *míra hladkosti v křivosti funkce* $g(x)$. Účelem je nalézt takovou funkci $g(x)$, která by měla dostatečně malou hodnotu $U(g)$, tj. byla v blízkosti experimentálních dat a přitom měla malou hodnotu $I(g)$, tj. byla dostatečně hladká a její průběh by neměl být nadměrně zvlněný. Pro stanovení optimální vyhlazující funkce $g(x)$ můžeme sestavit dvě základní minimalizační úlohy:

I. Jde o minimalizaci modifikovaného součtu čtverců odchylek

$$K_1 = U(g) + \alpha I(g),$$

kde $0 < \alpha < 4$ je *parametr vyhlazení*, který "řídí" poměr mezi hladkostí $g(x)$ a jejím přiblížením k experimentálním bodům.

II. Při splnění podmínky $U(g) = S$ se hledá vyhlazující funkce $g(x)$ minimalizující integrál $I(g)$. Pro dané S existuje takový *parametr vyhlazení* $\alpha = \alpha(S)$, že řešení úlohy I je zároveň i řešením úlohy II. Důvodem zavedení úlohy II je fakt, že parametr S má význam reziduálního součtu čtverců a souvisí přímo s odhadem rozptylu náhodných chyb g .

V řadě prací bylo odvozeno, že funkce $g(x)$ ze třídy $C^2[a, b]$, která pro dané α minimalizuje K_1 z výše uvedené rovnice, má následující vlastnosti²²:

1. Funkce $g(x)$ je na každém intervalu $I_j \in [x_{i+1}, x_i]$ polynomem třetího stupně.

2. Ve všech místech x_i čili uzlových bodech je funkce $g(x)$ spojitá ve funkčních hodnotách a hodnotách prvních dvou derivací, což se zapíše rovnicí

$$g^{(k)}(x_i^+) = g^{(k)}(x_i^-), \quad i = 2, \dots, n-1, \quad k = 0, 1, 2,$$

kde $g(x_i^+)$ je limita v bodě x_i zprava a $g(x_i^-)$ je limita v bodě x_i zleva.

3. Ve třetí derivaci je vyhlazující funkce nespojitá a platí pro ni, že

$$g^{(3)}(x_i^-) - g^{(3)}(x_i^+) = \frac{w_i}{\alpha} [y_i - g(x_i)].$$

4. V rozmezí $(-4, a]$ a $[b, 4)$ jsou druhé derivace $g^{(2)}(x) = 0$. To znamená, že funkce $g(x)$ je mimo interval (a, b) lineární.

Všechny funkce vyhovující těmto podmínkám jsou kubické splíny $S_3(x)$ s uzly x_i , které jsou při znalosti parametru vyhlazení α jednoznačně určeny podmínkou 3, nahrazující klasickou podmínku interpolace u interpolačních splíny. Pokud se v rovnici $I(g)$ nahradí druhá derivace m -tou derivací, vychází jako optimální $g(x)$ ve třídě $C^{2m-2}[a, b]$ polynomický splín $S_{2m-1}(x)$ stupně $(2m-1)$. Podmínka pak platí pro $(2k-1)$. derivaci.

Místo kritéria metody nejmenších čtverců $U(g)$ lze použít i jiná kritéria. Pokud se místo čtverců použije pomaleji rostoucí funkce (viz kap. 6), rezultují *robustní vyhlazující splíny*. Podobně jako při splíny interpolaci, lze i zde řídit hladkost vyhlazující funkce zavedením *parametrů napětí* ρ_i . Pro vyhlazující splíny pod napětím lze místo rovnice z podmínky 3 psát

$$[g^{(3)}(x_i) \& \rho_i g^{(1)}(x_i)] \& [g^{(3)}(x_i) \& \rho_i g^{(1)}(x_i)] \quad , \\ , \quad \frac{w_i}{\alpha} [y_i \& g(x_i)].$$

Detailní postup konstrukce vyhlazujících splíny pod napětím je uveden v práci²³.

Ukažme postup konstrukce kubického vyhlazujícího splíny, jež minimalizuje rovnici K_1 při známé hodnotě *parametru vyhlazení* α . Nejjednodušší je hledat vyhlazené funkční hodnoty $g(x_i) = g_i$ a druhé derivace $g^{(2)}(x_i) = M_i$. Při znalosti těchto hodnot je možné určit koeficienty kubických polynomů, které procházejí body $\{x_i, g_i\}$, $i = 1, \dots, n$. V odd. 9.2 bylo ukázáno, že pro druhé derivace M_i u klasických interpolačních splíny platí soustava lineárních rovnic

$$M_1 = 0, \quad M_n = 0, \\ \frac{h_{j+1}}{6} M_{j+1} + \frac{h_j}{3} M_j + \frac{h_j}{6} M_{j-1} = \\ = \frac{g_{j+1}}{h_j} + g_j \left(\frac{1}{h_j} + \frac{1}{h_{j+1}} \right) + \frac{g_{j-1}}{h_{j+1}}, \quad j = 2, \dots, n-1.$$

V maticovém zápisu má tato soustava tvar $AM = Dg$, kde matice A i matice D jsou tridiagonální a vektor $g = (g_1, \dots, g_n)$ je vektor vyhlazených hodnot. Matice A má prvky

$$A_{1,1} = A_{n,n} = 1, \quad A_{i,i+1} = \frac{h_{i+1}}{6}, \quad A_{i,i} = \frac{h_i + h_{i+1}}{3}, \quad A_{i,i-1} = \frac{h_i}{6}.$$

Ostatní prvky této matice jsou nulové. Matice D má první a poslední řádek složen ze samých nul. Dále je

$$D_{i,i+1} = \frac{1}{h_{i+1}}, \quad D_{i,i} = \left(\frac{1}{h_i} + \frac{1}{h_{i+1}} \right), \quad D_{i,i-1} = \frac{1}{h_i}.$$

Ostatní prvky této matice jsou opět nulové. S využitím faktu, že třetí derivace kubického spline v intervalu I_j je rovna

$$g^{(3)}(x) = \frac{M_{i-1} & M_i}{h_i},$$

je možno podmínku 3. vyjádřit ve tvaru $\mathbf{g} = \mathbf{y} + \mathbf{v} \mathbf{D}^T \mathbf{M}$, kde $\mathbf{v} = (\alpha/w_1, \dots, \alpha/w_p, \dots, \alpha/w_n)^T$ je vektor parametrů vyhlazení a $\mathbf{y} = (y_1, \dots, y_n)^T$ je vektor původních nevyhlazených hodnot. Po dosazení za $\mathbf{g}$ můžeme nalézt vektor druhých derivací $\mathbf{M}$ ze soustavy lineárních rovnic

$$(\mathbf{A} + \mathbf{D} \mathbf{v} \mathbf{D}^T) \mathbf{M} = \mathbf{D} \mathbf{y}.$$

Soustava je pětidiagonální a má jednoznačné řešení. K určení $\mathbf{M}$ lze použít kompaktních algoritmů podobně jako u spline interpolace. Při znalosti hodnot druhých derivací $\mathbf{M}$ lze určit vyhlazené hodnoty $\mathbf{g}$ přímo dosazením dle vztahu

$$g_i = y_i + v_i L_i, \quad i = 1, \dots, n,$$

kde
$$L_1 = \frac{M_2 + M_1}{h_1}, \quad L_n = \frac{M_n + M_{n+1}}{h_{n+1}}$$

a
$$L_i = \frac{1}{h_i} (M_{i-1} + M_i) + \frac{1}{h_{i+1}} (M_i + M_{i+1}), \quad i = 2, \dots, n-1.$$

Z této rovnice plyne, že vyhlazující spline je lineární odhad, protože platí

$$\mathbf{g} = \mathbf{H}(\alpha) \mathbf{y}.$$

Matice $\mathbf{H}(\alpha)$ vyjde dle vztahu

$$\mathbf{H}(\alpha) = [\mathbf{E} + \mathbf{v} \mathbf{D}^T \mathbf{A}^{-1} \mathbf{D}]^{-1}.$$

Reinsch²⁵ určil matici $\mathbf{E} - \mathbf{H}(\alpha)$ v kompaktním tvaru

$$\mathbf{E} - \mathbf{H}(\alpha) = \mathbf{Q} (\mathbf{Q}^T \mathbf{Q} + p \mathbf{T})^{-1} \mathbf{Q}^T,$$

kde $\mathbf{Q}$ je $n \times (n-2)$ dimenzionální tridiagonální matice, která vznikne vynecháním prvního a posledního sloupce matice $\mathbf{D}^T$. Matice $\mathbf{T}$ je $(n-2) \times (n-2)$ dimenzionální tridiagonální matice, která vznikne vynecháním prvního a posledního sloupce i řádku matice $\mathbf{A}$ a vynásobením ostatních prvků matice $\mathbf{A}$ dvěma. Parametr $p = 1/\alpha$ platí pro případ stejných vah $w_i = 1$, $i = 1, \dots, n$. Matice $\mathbf{H}(\alpha)$ má řadu vlastností shodných s projekční maticí $\mathbf{H}$, definovanou v kap. 6. Pro její diagonální prvky platí dle Eubank²⁶ $0 \leq H_{ii}(\alpha) \leq 1$

a mimodiagonální prvky jsou

$$|H_{ij}(\alpha)| \leq 1 \quad \text{pro } j \neq i.$$

Navíc platí, že $\sum_{j=1}^n H_{ij}(\alpha) = 1$. Podobně jako u klasické projekční matice, je i zde $H_{ii}(\alpha)$

$= 1$, pokud $H_{ij} = 0$ pro všechna $i \neq j$. Chování matice $\mathbf{H}(\alpha)$ souvisí úzce s projekční maticí $\mathbf{H}^*$ pro regresní přímkou (viz kap. 6). Projekční matice $\mathbf{H}^*$ závisí pouze na hodnotách x_i , $i = 1, \dots, n$. Platí, že

A. Pro $\alpha \in \mathbb{R}$: $H_{ii}(\alpha) \in [0, 1]$ a $H_{ij}(\alpha) \geq 0$. Dále plyne, že v tomto případě jsou $y_i = g(x_i)$. Vyhlažující funkce $g(x)$ je totožná s klasickým interpolačním kubickým spline $S_3(x)$, který je nejhladší.

B. Pro $\alpha \in \mathbb{R}^4$: $H_{ii}(\alpha) \in [0, 1]$ a $H_{ij}(\alpha) \geq 0$. Vyhlažující funkce $g(x)$ je totožná s regresní přímkou aproximující experimentální body ve smyslu nejmenších čtverců odchylek. Pro případ, že se použije m -tá derivace a $\alpha \in \mathbb{R}^4$, je výsledkem regresní polynom stupně $(m - 1)$. Vyhlažující funkce se proto označují jako *zobecněné polynomicke regresní modely*.

Späthův algoritmus. Späth²⁴ použil při konstrukci algoritmu pro vyhlažující kubický spline postup, který vychází z rovnice pro $\mathbf{g}$. Vyhlažující spline vyjádřil ve tvaru lokálních kubických polynomů a k řešení pětidiagonální soustavy lineárních rovnic využil kompaktní varianty Choleského metody. V programu SPÄTH jsou použity *lokální parametry vyhlazení* $\beta_i = w_i/\alpha_i$, takže platí

(a) pro $\beta_i \in \mathbb{R}$, $i = 1, \dots, n$, je potlačena podmínka hladkosti a rezultuje funkce $g(x)$ jako regresní přímka;

(b) pro $\beta_i \in \mathbb{R}^4$ prochází vyhlažující spline bodem $\{x_i, y_i\}$. Pokud je $\beta_i \in \mathbb{R}^4$, $i = 1, \dots, n$, rezultuje funkce $g(x)$ jako kubický interpolační spline $S_3(x)$.

Volbou β_i lze proto řídit lokální přiblížení vyhlažující funkce k experimentálním bodům.

Reinschův algoritmus: Reinsch²⁵ řešil minimalizaci $I(g)$ za podmínky $U(g) = S$, a to využitím metody Lagrangeových multiplikátorů, což vede k minimalizaci funkcionálu

$$K_2 = I(g) + p(U(g) - S),$$

kde p je Lagrangeův multiplikátor a Z je pomocná proměnná. Minimalizace funkcionálu K_2 vede ke kubickému vyhlažujícímu spline, což je pro známé p úloha hledání řešení soustavy lineárních rovnic s pětidiagonální maticí koeficientů. Optimální p pro zadané S se hledá iterativním řešením nelineární rovnice Newtonovou metodou. Přesto, že je tento algoritmus komplikovanější, je v praxi rozšířenější. V programu Reinsche²⁵ se vedle hodnoty S zadávají i váhy jednotlivých bodů w_i . Platí, že

- čím je S větší, tím více se vyhlažující funkce $g(x)$ blíží k regresní přímce,
- čím jsou váhy w_i větší, tím více se vyhlažující funkce $g(x)$ blíží k experimentálním bodům.

Volba parametru vyhlazení α . Samostatným problémem je volba parametru vyhlazení α a parametru S s ohledem na to, aby ve zvoleném statistickém smyslu vyhlazující funkce $g(x)$ co nejlépe aproximovala experimentální data. Jsou-li vhodně vybrány váhy w_i , jež odpovídají reciprokým hodnotám rozptylů v jednotlivých bodech, je možno volit parametr S v intervalu

$$(n \% 1) \& \sqrt{2 (n \% 1)} \# S \# (n \% 1) \% \sqrt{2 (n \% 1)} .$$

Dobré výsledky poskytuje volba $S = n + 1$. K určení optimálního parametru α je nejčastěji používána střední kvadratická chyba predikce $MEP(\alpha)$, která je definována vztahem

$$MEP(\alpha) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{(y_i - g(x_i))^2}{(1 + H_{ii}(\alpha))^2} .$$

Místo kritéria $MEP(\alpha)$ lze užít zobecněnou střední kvadratickou chybu predikce $CEP(\alpha)$, kde se nahrazuje $H_{ii}(\alpha)$ střední hodnotou

$$T(\alpha) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n H_{ii}(\alpha) = \frac{1}{n} \text{Tr}(\mathbf{H}(\alpha)) ,$$

kde $\text{Tr}(\cdot)$ je stopa matice. Rovnice pro $MEP(\alpha)$ pak přechází na tvar

$$CEP(\alpha) = \frac{1}{n} \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - g(x_i))^2}{(1 + T(\alpha))^2} ,$$

Optimální parametr vyhlazení α je pak takový, pro který nabývá $CEP(\alpha)$ své minimální hodnoty. S využitím této rovnice lze kritérium $CEP(\alpha)$ vyjádřit pouze jako funkci hodnot $\{x_i, y_i\}$, $i = 1, \dots, n$, ve tvaru

$$CEP(\alpha) = \frac{1}{n} \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - g(x_i))^2}{\left[1 + \frac{1}{n} \text{Tr}(\mathbf{H}(\alpha))\right]^2} .$$

Postačuje nalézt pouze matice $\mathbf{H}(\alpha)$, protože čítec v této rovnici je reziduální součet čtverců odchylek $e_i = y_i - g(x_i)$, který lze pro daný parametr vyhlazení α snadno vyčíslit. Efektivní postup vyčíslení stopy matice $\mathbf{E} - \mathbf{H}(\alpha)$ je popsán v Hutchinsonových a de Hoogových pracích^{27,28}. Při ekvidistantním dělení bodů na ose x je možno $T(\alpha)$ vyjádřit ve tvaru

$$T(\alpha) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (1 + \alpha \lambda_i)^{-1} .$$

Konstanty λ_i lze s minimální ztrátou přesnosti vypočítat ze vztahů

$$\lambda_1 = \lambda_2 = 0 ,$$

$$\lambda_i = \left(\frac{\pi}{n}\right)^4 \frac{(i + 1.5)^4}{h^3}, \quad i = 3, 4, \dots, n .$$

Při znalosti $T(\alpha)$ lze vypočítat i $CEP(\alpha)$ a vhodnou numerickou metodou hledat jeho minimum. Zobecnění tohoto postupu pro libovolné dělení bodů na ose x navrhl Silverman²⁹. Veličina $T(\alpha)$ se zde určuje podle vztahu

$$T(\alpha) = \frac{2}{n} \sum_{j=3}^n \left[1 - \frac{\pi^4}{n} \alpha (j - 1.5)^4 c_0 \right]^{j-1},$$

kde konstanta c_0 se počítá z přibližného vzorce

$$c_0 = \left[\int_a^b \hat{f}^{1/4}(t) dt \right]^{8/4} \cdot \left[\frac{b - a}{32} \sum_{j=1}^{32} \hat{f}^{1/4}(x_j^{(j)}) \right]^{8/4}.$$

Zde $\hat{f}(t)$ je odhad hustoty pravděpodobnosti, určený z hodnot x_i , $i = 1, \dots, n$. Postup lze formulovat ve dvou krocích:

(1) Určí se hodnoty $x_j^{(j)} = a + \frac{(b - a)(j - 0.5)}{32}$, $j = 1, \dots, 32$. Mezní hodnoty

$[a, b]$ se počítají podle vztahů $a = x_n - \frac{x_n - x_1}{n}$, $b = x_n + \frac{x_n - x_1}{n}$.

(2) Vypočtou se odhady hustoty pravděpodobnosti

$$\hat{f}(x_j) = \frac{1}{n \Delta \sqrt{2\pi}} \prod_{i=1}^n \exp\left[-0.5 \left(\frac{x_j - x_i}{\Delta}\right)^2\right].$$

Parametr Δ určuje hladkost odhadu hustoty pravděpodobnosti. Pro praktické případy postačuje volba $\Delta = 1.06 n^{-1/5} s$, kde s je směrodatná odchylka počítaná z hodnot x_i , $i = 1, \dots, n$. Uvedený postup je sice přibližný, ale pro praktické účely postačuje. Parametr α nezávisí na α a lze jej určit pouze jednou. V Silvermanově práci²⁹ je ukázáno, že při volbě $T(\alpha)$ vychází $CEP(\alpha)$ větší než při použití přesného vztahu, rozdíl je však výraznější pouze pro malé α . V jiné Silvermanově práci³¹ je uvedeno, jak rozšířit tento přístup i na případ nekonzstantních vah w_i . Využitím aproximace prvků $H_{ii}(\alpha)$ ve tvaru³¹

$$H_{ii}(\alpha) = \alpha^{8/4} n^{8/4} 2^{8/2} \hat{f}^{8/4}(x_i)$$

je možné konstruovat i *přibližné pásy spolehlivosti predikce*. Pro *95% pásy spolehlivosti* platí

$$L_{1,2}(x_i) = g(x_i) \pm 1.96 \hat{\sigma} \sqrt{H_{ii}(\alpha)}.$$

Tuto rovnici lze použít pro konstrukci pásů spolehlivosti pro libovolné x . Vlastně to znamená vyčíslit pouze $\hat{f}(x)$. Zbývá ještě nalézt *odhad rozptylu* $\hat{\sigma}^2$. Byl navržen vztah

$$\hat{\sigma}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - g(x_i))^2}{n(1 - T(\alpha))},$$

kde n a $T(\alpha)$ jsou analogicky jako u lineární regrese stupně volnosti, odpovídající vyhlazujícímu spline. Pro určení $\hat{\sigma}^2$ se dosazuje α , jež minimalizuje kritérium $CEP(\alpha)$. Veličina $T(\alpha)$ se pak vyčíslí.

9.5.2 Neparametrická regrese

Vyhlazující spline je lineární kombinací všech měření. Existuje taková váhová funkce $G_\alpha(x, x_i)$, pro kterou je

$$g(x) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n y_i G_\alpha(x, x_i).$$

Váhová funkce závisí na konkrétních hodnotách x_i a parametru vyhlazení α . Předpokládejme, že lokální hustota souřadnic na ose x je $f(x)$, takže počet bodů v intervalu dx je $f(x) dx$. Za předpokladu, že α není ani příliš velké, ani příliš malé, a x je dostatečně vzdálené od konců intervalu $[a, b]$, platí podle Silvermana³¹, že pro dostatečně velkou n je

$$G_\alpha(x, x_i) = \frac{1}{f(x_i)} \frac{1}{\delta(x_i)} K\left(\frac{x - x_i}{h(x_i)}\right).$$

Symbolem $K(Z)$ je označena tzv. *jádrová funkce*, která má pro tento případ tvar

$$K(Z) = \frac{1}{2} \exp\left(\frac{\delta Z^*}{\sqrt{2}}\right) \sin\left(\frac{Z^*}{\sqrt{2}} \cdot 14 \pi\right).$$

Parametr $\delta(x_i)$ určuje *lokální vyhlazení* a platí pro něj vztah

$$\delta(x_i) = \alpha^{1/4} n^{3/4} f^{3/4}(x_i).$$

Z tohoto zápisu vyhlazujícího splínu plynou následující důležité závěry³¹:

(a) Vliv bodu $\{x_i, y_i\}$ se projevuje pouze na lokálním chování vyhlazující funkce $g(x)$ pro dostatečně blízká x k hodnotě x_i .

(b) Z poslední rovnice pro $\delta(x_i)$ plyne, že parametr $\delta(x_i)$ je úměrný čtvrté odmocnině α . Velké změny α se proto příliš neprojeví na velikosti lokálního vyhlazení $\delta(x_i)$.

V dalším výkladu předpokládáme, že souřadnice experimentálních bodů na ose x jsou lineárně transformovány, takže $x_1 = 0$ a $x_n = 1$, a dále platí $x_{i+1} > x_i$, $i = 1, \dots, n-1$. Pro *ekvidistantně rozdělená data* se vyhlazující neparametrický regresní model vyjadřuje ve tvaru

$$p(x) = \frac{1}{n \delta} \sum_{i=1}^n y_i K\left(\frac{x - x_i}{\delta}\right).$$

2. Pro *neekvidistantně rozdělená data* se používá modifikovaný vyhlazující neparametrický regresní model

$$p(x) = \sum_{i=1}^n y_i \left(\frac{x_i - x_{i-1}}{\delta}\right) K\left(\frac{x - x_i}{\delta}\right),$$

kde jádrová funkce $K(Z)$ musí mít tyto vlastnosti:

- (a) je nezáporná $K(Z) \geq 0$,
- (b) je symetrická kolem nuly $K(Z) = K(-Z)$,
- (c) má vlastnosti hustoty pravděpodobnosti, tj.

$$\int_{-\infty}^{\infty} K(Z) dZ = 1 \quad \text{a} \quad \int_{-\infty}^{\infty} K^2(Z) dZ < 4.$$

Optimální $K(Z)$ s ohledem na minimalizaci střední kvadratické chyby predikce je ve tvaru

$$K(Z) = 0.75 (1 - Z^2)_+, \quad \text{kde } (1 - Z^2)_+ \text{ je nenulové jen pro } Z^* < 1. \text{ Přehled dalších}$$

druhů jádrových funkcí je uveden v práci Bendettiové³². K určení *optimálního parametru vyhlazení* δ , označeného jako *šířka pásu*, lze použít jak kritéria *MEP*, tak i kritéria *CEP* nebo řady dalších³³. Pro modifikovaný vyhlazující neparametrický regresní model $p(x)$ má kritérium *střední kvadratické chyby predikce* tvar

$$MEP(\delta) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left[y_i \left(1 - \frac{K(0)}{\delta n} \right) + \frac{1}{\delta n} K\left(\frac{1}{\delta n}\right) y_{i-1} + p(x_i) \right]^2.$$

9.5.3 Číslicová filtrace

Číslicová filtrace umožňuje průběžnou eliminaci šumové složky ve zpracovávaných signálech. V technické praxi se taková úloha vyskytuje při digitalizaci údajů ze zapisovačů u spektrofotometrů, chromatografických přístrojů, polarografů atd. Vychází se z dat y_i , měřených po ekvidistantních, a to obvykle časových nebo délkových intervalech $s = x_{i+1} - x_i$. Uvažuje se zde aditivní model měření

$$y_i = Z_i + g_i,$$

kde Z_i^* jsou skutečné deterministické hodnoty a g_i jsou náhodné chyby. Použitím číslicové filtrace se získá sekvence filtrovaných hodnot Z_i , které "rekonstruuje" neznámé veličiny Z_i^* :

1. Lineární číslicový filtr je možno obecně vyjádřit ve tvaru

$$Z_i = \sum_{j=0}^i c_j y_{i-j} + \sum_{j=1}^i d_j Z_{i-j},$$

kde konstanty c_j a d_j určují typ filtru.

2. Pro nerekurzivní filtry platí, že všechna $d_j = 0$.

3. Pokud je alespoň jedno $d_j \neq 0$, jde o filtr rekurzivní.

Klasické digitální filtry, které jsou náhradou analogových filtrů, jsou fyzikálně realizovatelné. Tyto filtry používají pro určení filtrovaných hodnot pouze hodnot y_{i-j} pro $j > 0$, které byly získány až do daného časového okamžiku x_i . Pro tyto filtry je vždy $c_j = 0$ pro všechna $j < 0$. Pokud se při výpočtu filtrované hodnoty používají i "budoucí" údaje y_{i+k} , $k = 1, 2, \dots$, jde o fyzikálně nerealizovatelné filtry označované jako "smoothers".

Nerekurzivní filtry.

(a) Z nerekurzivních filtrů pro účely předzpracování experimentálních dat doporučuje Marmet³⁴ opakované použití jednoduchého Marmetova filtru

$$Z_i = \frac{1}{4} (y_{i+1} + 2y_i + y_{i-1}),$$

(b) Dobré vyhlazovací vlastnosti má Hippeho filtr³⁵

$$Z_i = \frac{y_{i+2} + y_{i-2} + 4(y_{i+1} + y_{i-1}) + 6y_i}{12},$$

který byl využit pro předzpracování chromatografických měření.

Rekurzivní filtry. Rekurzivní filtry se obvykle používají k vyhlazování časových řad a vstupů do číslicových regulátorů.

(a) Nejjednodušší je exponenciální filtr

$$Z_i = K y_i + (1 - K) Z_{i-1},$$

kde K je stupeň zesílení filtru $0 < K < 1$.

(b) Mezi rekurzivní patří také dvoustupňový Holtův filtr, definovaný vztahy

$$Z_i = K q_i \% (1 + K) Z_{i+1} ,$$

$$q_i = K y_i \% (1 + K) q_{i+1} ,$$

kde K je *konstanta zesílení*. Společnou nevýhodou rekurzivních filtrů je nutnost volby parametru zesílení a dalších konstant.

Robustní nelineární filtry. Pro případ, kdy lze v datech očekávat i hrubé nenáhodné chyby (outliers), jsou vhodné *robustní nelineární filtry*. Jsou to varianty robustních vyhlazovacích metod³⁶.

(a) Mezi nejjednodušší patří nelineární filtry L -typu³⁷, založené na pohyblivých mediánech. Medián $S(v, i)$ lichého stupně je definován vztahem

$$S(v, i) = \text{med}(y_{i+u}, \dots, y_i, \dots, y_{i-u}) ,$$

kde $u = (v - 1)/2$ a symbol $\text{med}(\cdot)$ označuje střed podle velikosti seříděných hodnot y . Užívá se mediánu třetího stupně ($v = 3$) a pátého stupně ($v = 5$). Mediány lichého stupně lze kombinovat s pohyblivými aritmetickými průměry.

(b) *Jednoduchý filtr 53H* je dán výrazem

$$Z_i = \frac{S(5, i+2)}{4} \% \frac{S(5, i+1)}{2} \% \frac{S(5, i)}{4} .$$

K zajištění dokonalejšího vyhlazení se mediány používají opakovaně.

(c) Z této skupiny je nejjednodušší *filtr 3T*, pro který je

$$Z_i = \text{med}[S(3, i+2), S(3, i+1), S(3, i)] .$$

Další varianty pohyblivých mediánů obsahuje Vellemannovy práce³⁸. Na základě simulační studie bylo zjištěno, že mezi nejvhodnější patří *filtr 53H*, který je dostatečně robustní a přitom neposkytuje "nadměrně" vyhlazené úseky.

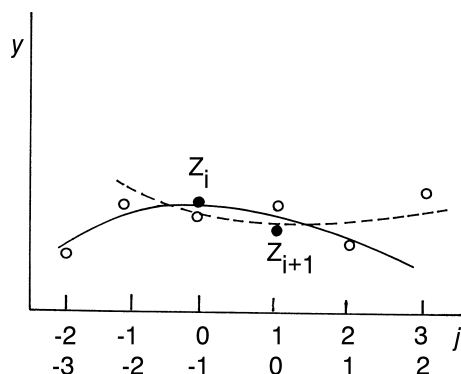
Lineární regresní filtry Sawitzkého-Golaye. Pozornost je věnována také lineárním regresním filtrům. Ty jsou často užívány, např. pod názvem *vyhlazení Sawitzkého-Golaye*⁴⁵. Tyto filtry jsou fyzikálně nerealizovatelné a lze je vyjádřit ve tvaru

$$Z_i = \sum_{j=-N}^N c_j y_{i+j} ,$$

kde hodnota N označuje *řád filtru* a $(2N+1)$ je *délka filtru*, která určuje počet naměřených dat y_{i+j} , jež byla užita k rekonstrukci hodnoty Z_i . *Filtr stupně d* odpovídá polynomickému regresnímu modelu stupně d . Pokud je $d \leq 2N$, platí, že existuje pouze jeden filtr stupně d , pro který platí, že $c_0 = 1$ a ostatní $c_k = 0$. To znamená, že $Z_i = y_i$ a nedochází potom k filtraci. V těchto případech prochází polynomický model všemi hodnotami y_{i+j} . Pro $d < 2N$ existuje nekonečně mnoho filtrů řádu N a stupně d , a to v závislosti na konkrétních hodnotách $(2N - d)$ nastavitelných parametrů c_k .

Za *lineární regresní filtr* pro kritérium nejmenších čtverců odchylek se označuje takový filtr, kterému odpovídá nejmenší součet čtverců koeficientů $c_j, j = -N, \dots, 0, \dots, N$. Výsledek

filtrace pomocí tohoto filtru odpovídá postupu, kdy je sekvence $2N+1$ bodů $\{j, y_j\}, j = -N, \dots, 0, \dots, N$, proložena polynomem stupně d ve smyslu metody nejmenších čtverců a za Z_i se bere hodnota tohoto regresního polynomu v místě $j = 0$. Tento postup se označuje v literatuře jako *pohyblivé nejmenší čtverce* (moving least squares). Schematicky je pro $d = 2$ (tj. regresní paraboly) a $N = 2$ (tj. délka filtru rovna 5) znázorněna na obr. 9.32.

Obr. 9.32 Princip činnosti filtru stupně 2 a délky 5.

Pro realizaci číslicových filtrů lze přímo použít metodu nejmenších čtverců a odhadnout koeficienty regresního polynomu a nalézt predikci (vyhlazenou hodnotu) Z_i . Postup je však jednodušší, protože lze snadno určit koeficienty c_j vzhledem ke speciální volbě souřadnic x .

Pokud je Z_i polynom stupně d a chyby g_j jsou stejně rozdělené nezávislé náhodné veličiny s nulovou střední hodnotou a konstantním rozptylem σ^2 , platí v souladu s teorií lineární regrese, že

$$E(Z_i) = Z_i \quad \text{a} \quad D(Z_i) = \sigma^2 \sum_{j=-N}^N c_j^2.$$

Výsledky Z_i lineárních regresních filtrů jsou nevyhýlené odhady s minimálním rozptylem. Hodnota Z_i odpovídá absolutnímu členu b_0 regresního polynomu

$$Z_i = b_0 + \sum_{k=1}^d b_k j^k,$$

protože v místě i je $j = 0$. Ostatní koeficienty $b_k, k = 1, 2, \dots, d$, pak odpovídají hodnotám první, druhé až d -té derivace dělené faktoriálem $1!, 2!$ až $d!$. S ohledem na speciální sekvenci souřadnic nezávisle proměnné $j = -N, \dots, 0, \dots, N$ platí, že

$$\sum_{j=-N}^N j^q = 0 \quad \text{pro} \quad q = 2u + 1, \quad \text{kde} \quad u = 0, 1, 2, \dots$$

Důsledkem je, že odhad b_0 pro polynom stupně $2d$ je totožný s odhadem a_0 pro polynom stupně $(2d + 1)$. Regresní filtr sudého stupně je zároveň regresním filtrem větším o jeden lichý stupeň. Thrall³⁹ ukázal, že pro koeficienty lineárních regresních filtrů $c_j, j = -N, \dots, 0$,

..., N , stupně $2d$ platí $c_j = \sum_{q=0}^d \alpha_q j^{2q}$. Vektor $\mathbf{a} = (\alpha_0, \dots, \alpha_d)^T$ je dán řešením soustavy

rovnice $\mathbf{H} \mathbf{a} = \mathbf{e}$, kde $\mathbf{e} = (1, 0, \dots, 0)^T$ a $\mathbf{H}$ je symetrická matice rozměru $(d+1) \times (d+1)$ s prvky

$$H_{ik} = \sum_{j=0}^N j^{2i+2k}, \quad i, k = 0, \dots, d.$$

Mezi koeficienty regresních filtrů platí řada vztahů, plynoucích přímo z jejich definice. Tyto vztahy umožňují snadnou kontrolu jejich správnosti. Pro koeficienty c_j filtru řádu N a stupně d platí, že

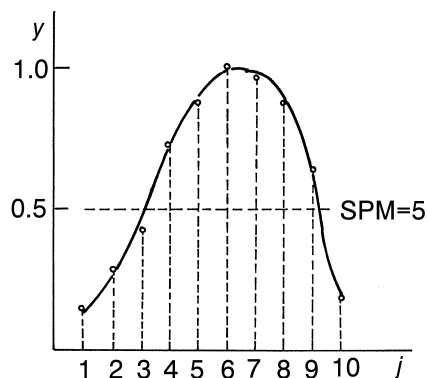
$$\sum_{j=0}^N j^q c_j = \begin{cases} 1 & \text{pro } q = 0 \\ 0 & \text{pro } q = 1, \dots, d \end{cases}.$$

V práci Bromby a Zieglera⁴⁰ jsou podrobně rozebrány vlastnosti regresních filtrů. Je ukázáno, že filtry jsou optimální pro signály, které se dají nahradit na délce filtru $(2N+1)$ Taylorovým rozvojem do stupně d . Stupeň vyhlazení regresním filtrem bude růst s délkou filtru $(2N+1)$ a klesat s růstem stupně filtru d . Při dostatečné délce filtru a nízkém stupni d lze očekávat i odstranění hrubších chyb.

V technické praxi se často filtruje signál, kde Z^* je ve tvaru píku, tj. jako součet gaussovských nebo lorentzovských křivek. Pro vyhlazení se používá kvadratických nebo kubických filtrů, kdy je $d=2$. Pro optimální vyhlazení je třeba, aby délka filtru $F = (2N+1)$ byla menší než šířka píku v polovině maxima SPM. Proctor a Sherwood⁴¹ doporučují volit $F = 0.7 \text{ SPM}$, kde SPM je udáno v počtech bodů užitých na tuto vzdálenost. Frank⁴⁴ však doporučuje volit délku filtru F při filtraci píku podle vztahu

$$F = A \frac{PM}{\Delta},$$

kde $\Delta = x_{i+1} - x_i$ je skutečná vzdálenost mezi filtrovanými hodnotami a PM je šířka píku v polovině maxima v jednotkách x . Pro gaussovské píky se doporučuje $A = 1$ a pro lorentzovské $A = 0.7$.

Obr. 9.33 Určení délky filtru při filtraci píku.

Detailní analýza výběru vhodné délky filtru pro různé stupně regresních filtrů je uvedena v práci Bromby a Zieglera⁴⁰. Při konstrukci regresních filtrů postačuje pro zadaná N a d určit koeficienty c_j , $j = -N, \dots, 0, \dots, N$. Problémem je, že matice $\mathbf{H}$ je pro větší d špatně podmíněná.

Plyne, že vektor $\mathbf{c}$ koeficientů regresního filtru lze snadno určit na základě koeficientů $\mathbf{a}$ speciálního regresního polynomického modelu³⁹

$$\delta_i = \alpha_0 + \sum_{k=1}^d \alpha_k f_i^k,$$

kde $\delta_i = 1$ pro $i = 0$ a $\delta_i = 0$ pro $i \neq 0$. Funkce $f_i = i^2$. Soustava rovnic je pak soustavou normálních rovnic, ze které je $\mathbf{a} = (\mathbf{H}^T \mathbf{H})^{-1} \mathbf{H}^T \mathbf{e}$, kde matice $\mathbf{F}$ o rozměru $(2N+1) \times (d+1)$ má prvky $F_{ij} = i^{2j}$ pro $i = -N, \dots, N$ a $j = 0, 1, \dots, d$. Místo proměnných i^j je výhodnější použít ortogonálních polynomů pro dané dělení $-N, \dots, 0, \dots, N$. Thrall³⁹ nahradil pro velká N tyto polynomy Legendrovými polynomy a odvodil vztahy pro koeficienty regresního filtru stupně $2d$. Pro kubické a kvadratické regresní filtry ($d = 2$, resp. $d = 1$) lze počítat c_j v závislosti na velikosti N podle vztahu⁴⁴

$$c_j = \frac{(3N^2 + 3N + 1) + 5j^2}{(2N + 1)(2N + 1)(2N + 3)/3}$$

nebo přibližně podle Thrallova vztahu³⁹

$$c_j \approx \frac{1}{2N + 1} \left[1 + \frac{15}{4} \left(\frac{j}{N} \right)^2 + \frac{9}{4} \right].$$

Pro $d = 4$, resp. $d = 5$, tj. regresní filtr čtvrtého a pátého stupně, je možno použít vztah⁴⁴

$$c_j = \frac{(15N^4 + 30N^3 + 35N^2 + 50N + 12) + 35(2N^2 + 2N + 3)j^2 + 63j^4}{4(2N + 3)(2N + 1)(2N + 1)(2N + 3)(2N + 5)/15}.$$

Regresní filtry lze použít také pro získávání vyhlazených hodnot derivací. Koeficienty kubického filtru pro první derivaci mají tvar

$$c_j^{(1)} = \frac{5[5(3N^4 + 6N^3 + 3N + 1)j + 7(3N^2 + 3N + 1)j^3]}{(2N + 3)(2N + 1)(2N + 1)(N + 2)(N + 1)N(N + 1)}.$$

Analytické vztahy pro případ $d = 6, 7$ a první až páté derivace jsou uvedeny v práci Maddena⁴².

Regresní filtry neumožňují filtraci prvních N a posledních N bodů. To je ovšem při vyhlazování menšího počtu dat nevýhodné. Obvykle však postačuje počítat hodnoty prvních a posledních N bodů na základě regresních polynomů pro prvních a posledních $(2N + 1)$ bodů. Dosazují se obecně $j = 0$. Pro případ kvadratického regresního filtru byl odvozen⁴¹ pro výpočet $Z(j)$ v intervalu $-N \leq j \leq N$ vztah

$$Z(k) = \sum_{j=-N}^N y_j \left\{ \frac{5(3j^2 + N(N+1))k^2(2N+1)2N^3jk}{N(4N^2+1)(2N^3)(N+1)/3} + \frac{N(N+1)[3N(N+1) + 1 + 5j^2]}{N(4N^2+1)(2N^3)(N+1)/3} \right\}$$

Pro prvních N a posledních N bodů se počítají hodnoty $Z(k)$ pro různá k , tj. od $-N$ do 0 a od 0 do N . Ostatní body se vyhlazují dle centrální formule $Z(0) = Z_0$. Derivací této rovnice dle k se získá závislost pro určení prvních derivací. Postup využívající této rovnice se označuje *vyhlazení pomocí klouzavých parabol*.

Při on-line digitální filtraci s využitím jednoduchých programovatelných prostředků je vhodné použít filtrů rekurzivních. Obecný postup konstrukce rekurzivních regresních filtrů z regresních filtrů nerekurzivních je popsán v práci Bromby a Zieglera⁴³. Příkladem *rekurzivní verze regresního filtru* pro $d = 2$ tzv. *kvadratického filtru* o délce filtru 15, tj. $N = 7$, je vztah

$$Z_i = Z_{i+3} + 3(Z_{i+2} + Z_{i+1}) + \frac{78}{1105}(y_{i+7} + y_{i+10}) + \frac{221}{1105}(y_{i+6} + y_{i+9}) + \frac{153}{1105}(y_{i+5} + y_{i+8})$$

Regresní filtry lze konstruovat poměrně jednoduše, a to s ohledem na použitý výpočetní prostředek. V literatuře se většinou vychází z původní práce Savitzkého a Golaye⁴⁵, která však obsahuje chyby v numericky vyčíslených koeficientech c_j . S problematikou regresních filtrů úzce souvisí techniky pohyblivých nejmenších čtverců nebo pohyblivé regrese, kdy se regresní modely určují lokálně pouze z informací o sousedních bodech vyhlazovaného bodu $\{x_i, y_i\}$. Tyto techniky se používají při hledání trendů v rozptylových grafech nebo grafech reziduí⁴⁶.

9.6 Postup při interpolaci a aproximaci

V první fázi je třeba rozhodnout o tom, zda jde o úlohu *interpolace* či *aproximace*. Pro interpolaci platí, že hodnoty y jsou nenáhodné veličiny a aproximující funkce prochází všemi zadanými body. V případě aproximace jsou hodnoty y na ose x zatíženy náhodnými chybami nebo nepřesné a účelem je nalezení aproximující funkce, která je potlačuje:

Postup interpolace a aproximace

- 1. Interpolace funkcí:** podle požadavků na shodu zadané a aproximující funkce lze volit buď klasickou polynommickou, nebo Hermitovskou interpolaci. Polohy uzlů interpolace je vhodné volit podle formule. Pro libovolné dělení uzlů interpolace je výhodnější použití spline interpolace defektu $k = 1$ (požadavky na shodu ve funkčních hodnotách) nebo defektu $k = 2$ (požadavky také na shodu v prvních derivacích).
- 2. Interpolace závislostí:** pro tento případ se doporučuje použití spline interpolace vhodného stupně (defektu $k = 1$) tak, aby byly splněny podmínky spojitosti ve funkčních

hodnotách a hodnotách derivací. Volí se třída funkcí C^m a dle toho se vybírá vhodná metoda. Pokud není požadována znalost derivací aproximující funkce, je vhodné použít lokální kubické interpolační postupy C^1 s automatickou úpravou lokální monotónnosti. Tyto metody umožňují poměrně kvalitní rekonstrukci závislosti. Pokud jsou požadovány znalosti první derivace rekonstruované závislosti, je vhodné použití kubických spline pod napětím s lokálním řízením tvaru aproximující funkce.

3. Aproximace funkcí: rozhodující je volba normy S_p . Pro případ $p = 2$ (metoda nejmenších čtverců) nebo $p = 4$ (Čebyševova minimaxní aproximace) a polynomičké aproximační modely je postup odhadu parametrů poměrně jednoduchý.

4. Aproximace závislosti: k řešení této úlohy existuje řada možností. Je možné volit mezi následujícími základními postupy:

- (a) aproximace polynomy pro zvolenou normu S_p ,
- (b) spline regrese s volbou stupně spline a uzlových bodů,
- (c) úseková regrese,
- (d) spline vyhlazování s volbou parametrů vyhlazení,
- (e) neparametrická regrese s volbou parametrů vyhlazení,
- (f) číslicová filtrace pro ekvidistantní dělení souřadnic x s volbou stupně a délky filtru.

Výběr vhodného postupu zde závisí na cíli zpracování dat. Odstranění náhodných šumů umožňují prakticky všechny postupy a liší se zejména definicí aproximující funkce a její složitostí. Pro účely tvorby empirických modelů vyhovuje obyčejně nejlépe spline regrese. Spline vyhlazování je účelné pro případy, u kterých se data budou následně numericky derivovat nebo integrovat.

Předběžné zpracování naměřených signálů je účelné provádět využitím robustního vyhlazování nebo regresních filtrů. Pro stejný účel je možné použít i neparametrických regresních modelů.